

ХУРШИД ДУСТМУҲАММАД

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2011

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қиссалар

НИГОХ

Кимдир чинкириб юборди. Лоақал шу чинкирик-ни эшитган заҳоти тормоз дастагини тортиши, трамвайни тўхтатишга улгуриши мумкин эди. Ҳа, энди. Лекин трамвайнинг тезлиги сусаймади, у қўққисдан тўхтаган «Волга»га тарақлаб урилди. «Волга»нинг орка ўриндиғида ўтирган аёл жон аччиғида сапчиб терс ўгирилди, унинг қинидан чиқиб кетаёзган катта-катта кўзлари трамвай ҳайдовчисининг кўзлари билан тўкнашди.

Бек аёл кўзидаги даҳшат аломатини кўргачгина нима иш қилиб қўйганини фаҳмлади. Чап қўли билан тутиб келаётган темир туткични силтаб тортмоқчи бўлди. Трамвай эса, боя – аёл ўгирилиб қарагандаёқ тўхтаган, чунки вагон «Волга»га қарсиллаб урилган замони Бекнинг қўли ғайриихтиёрий равишда «вазифаси»ни ўтаган эди...

Бўлар иш бўлди: трамвай «Волга»ни пачоқлаб, уни уч-тўрт метр жойга суриб борди. Вагонда қий-чув, тўс-тўполон кўтарилди. Кўчада тумонат одам йиғилди.

Трамвай беҳосдан тўхтади-ю, ҳайдовчи кабинасининг эшиги шарақлаб ёпилди. Кабина жимжит бўлиб қолди. Бек воқеага заррача алоқасиз одамдек пинагини бузмади. Қозикдан отилиб оёғи остига тушган халтасига, ундан ярми кўриниб қолган қора муқовали қалин китобга бепарво қаради... Вагон ичидаги, ташқаридаги ғала-ғовур, шовқин қулоққа элас-элас чалинаётгандай базўр эшитиларди. Кабина эшиги ойнасига тумшуғи билан келиб урилган ўрта ёшлардаги семиз киши гавдасини тутолмай ён томонга ағдарилди. Бек секинлатиб кўрсатилаётган телетасвирни томоша қилаётгандай уни бамайлихотир, ҳатто қизиқиб кузатди. Кўз кўзга тушди: таниш нигоҳ! Ўтакаси ёрилиб, жони бўғзига тикилган

одамнинг ола-кула кўзлари – Бек бундай кўзларни ҳозиргина «Волга» ичида кўрган эди.

«Волга» шофёри ўтирган жойидан отилиб чиқди. Бекни ямламай ютгудек важоҳатда, дағдаға билан рўпарадан яқинлашиб келаверди. Зум ўтмай унинг ёнида милиционер пайдо бўлди. Шофёрнинг кўрқув ва таҳдид аралаш ранг-кути ўчган башараси, милиционернинг «эшикни очинг» деган маънода ола таёкни ҳаволатиши чатнаб кетган ойнадан худди ғижимлаб ташланган суратдек кўринди. Бек беихтиёр, лекин оғир жилмайди...

Дераза ойнасига пашшанинг зинғиллаб урилгани эшитилди. Жим бўлди. Сал ўтмай яна зинғиллашга тушди. Қанотининг беўхшов ва залворли зириллашига қараганда пашшага ўхшамади. Аримикан?.. У тўсатдан тинчиб қолар, кейин яна ўзини ойнага урар, гўё ташқаридан кимдир хивич билан деразани дам-бадам чертаётгандек эди.

Ойна зириллайверди, чергилаверди. Арига ҳам ўхшамайди, тилла кўнғизмикан?.. Эҳтимол... «Тилла кўнғиз» ойнага урилавериб ҳолдан тойди шекилли, бир зум тинчиб яна бояги-боягидай шашт билан деразани зириллатаверди...

Бек ойнага урилаётган пашшанингми, аринингми тўполонига уйку аралаш қулоқ солиб ётганини пайқади. Пайқаши ҳамоно кўкрагига тушган кўрпани юзига-ча тортмоқчи бўлдию, ёнида хотини йўқлигини кўриб, кўлини қайтиб бошига ёстик қилди. Енгил хўрсинди. Хотинининг ўрнидан таниш, илиқ ҳид келди. Бек охириги марта қачон хотинидан кейин уйғонганини ва ўринда шундай ялпайиб ётган кунини эслолмади. Ҳар куни шу топда тарақ-туруклатиб трамвай ҳайдаётган бўлади. Йигирма кундан ошди – дам олди, оқшом ётар чоғида «мириқиб ухлаш»ни кўнглига тугдию, бўлмади – одатдагидек сахармардонда уйқуси ўчди... Ўша куни зерикканидан кунни базўр кеч қилди, чунки у тонг қоронғисида ишга жўнаб, қош қорайганда уйига қайтишга одатланган, зинҳор бекор қололмас эди.

Бек тонг сахарда уйғониб, хотинини безовта қилмаслик учун ўрнидан аста туради, нонуштага одатланмаганидан чирокни ёкмай қоронғида пайпасланиб кийинади, болалари ётган хонага киради, ҳар кунгидек усти очилиб қолган ўғлининг қунишиб ётишини кўриб қулимсирайди, фарзандларининг яна уч соат мириқиб ухлашини, кейин хотини уларни кўярда-қўймай уйғотишга тушишини, ўғли билан қизи яна «бирпас» ётишга рухсат ололмай ғингшиб, йиғламсираб ўрнидан туришларини кўз олдига келтиради – бу сафар ачиниш ва оталарча меҳрибонлик аралаш жилмаяди, сўнгра ҳовлига, ҳовлидан кўчага чиқиб йўлга тушади.

У ер-бу ердаги хира чироклар чала-ярим ёритган кўчадан ўнгга қараб йўл солганида ҳатто дайди итлар ҳам туни билан изғиб ҳориган бўлади, қимирлаган жон дуч келмайди. Кўчанинг бошидаги чиқиндихона Бекнинг кўзига аллақандай харобага ўхшаб кўринади, назарида у ерда кимдир пусиб тургандек, ҳозир бирор кор-хол юз берадигандек туюлаверади, лекин Бек тўхтамайди, хаёлига илашган фикр ўзига нашъа қилади, мийиғида кулиб чиқиндихонага яқинлашганда нимадир «штирр» этадию, бир жуфт кўз чўғдай ялтираб кўринади, сўнг битта ёки иккита семиз бароқ мушук аллақайси гўрдан сапчиб чиқиб, аллақакка ғойиб бўлади. Кунда ё кунора шу аҳвол. Лекин мушукнинг сапчиб чиқиб йўлни кесиб қочиши Бек учун беҳосдан рўй бераверади, шунинг учун у, «Э, падарингга лаънат, палакат» дейди-да, кадамини секинлатмай кетаверади, биров эшитиб қолишидан хайиққандек «йўлим беҳатар бўлсин» деб пичирлайди, шу аснода девордаги ёзувни ўқийди: «Ким кундузи ахлат ташласа...» давомига чирок тушмайди, ҳар қалай, Бек унинг мазмунини яхши билса-да, негадир ўқишга уринади, лекин кўзи ўтмайди, «қайтишда ўқирман» деб дилига тугади, аммо шу вақтгача на эрта қайтганида, на оқшом қоронғисида ёзувга қараш эсига келади. Энг қизиғи, Бек кўча бошига етгунича икки-уч қайта чўчиб орқага қарайди – назарида ортидан кимдир изма-из пусиб келаётгандай, уни кадам-бадам таъқиб этаётгандай туюлади... ҳар сафар ҳеч зоғ кўринмайди...

Катта кўчага чиқаверишда кўшни кўчадан баланд, милтиқнинг сумбасидек орик Кўланка пайдо бўлади. Бек йўлдан қолмасликни ҳам, тўхтаб Кўланкани кутишни ҳам билмай депсинади – узун қўлларининг учини шимининг чўнтагига сукиб, дўппини қийшиқ кўндирган дароз Кўланка Бекка яқинлашаверади. Кейин кўча унинг маҳрига тушгандек, «Мана шунақа-да!» деб овозининг борича дўриллайди, дўрилласа – Бек кутади, Кўланка Бекка қамти келганида юришдан тўхтамай у билан қўл учида кўришади, ҳар гал Кўланканинг муздек бармоқлари Бекнинг кафтини чакиб олгандек бўлади... Кўланка Бекнинг салом-хўшига жавоб бермай, «Мана шунақа-да!» деб бошлаган гапини давом эттиради: «Айни аравангни ғилдирашиб юрадиган пайтда кадамингни сана-аб кетяпсан-а!...»

Кўланка бошқа гап қотмайди, ён-верида ҳеч кимса йўқдай, гўё у ҳозир Бекка луқма ташламагандай йўлида давом этади. Бек унинг қадамига қараб юради, ўзича лом-мим демайди, деган тақдирида ҳам Кўланкадан жўяли жавоб эшитмайди. Бекнинг дам жаҳли чиқади, дам «Тентакми!» деб ичида койинади, баъзан Кўланка ёши бир жойга бориб ҳам эл қатори катнайдиган иш тополмаганига, ҳар куни саҳармардонда ғўдайиб автобус кутиб туришига ачинади, ҳатто «Эпини қилсам хотиржамроқ ишга жойлаб кўярдим», деб ўйлайди...

Кеча оқшом Замира эрининг одатдагидан толғин, мажҳул бир кайфиятда келганини аёлларга хос зийраклик билан дарҳол сизди. Эрига бош-оёқ назар ташладию, кунбўйи тилига тугиб ўтирган маломатлари, гинакудуратларини унутди.

– Йўлимга «Волга» тушиб, тўсатдан тўхтаб қолди, – деди Бек ўзига дахлсиз ҳодисани ҳикоя қилаётгандай хотиржамлик билан. – Трамвай йўлига ажал етаклаганми, билмадим...

Хотини дик этиб ўрнидан турди, қошлари чимирилди, тўсатдан унинг кўзларида пайдо бўлган хавотир нимаси биландир «Волга»даги аёлнинг кўркув тўла қарашига ўхшаб кетди. «Хотинлар қаттиқ чўчиса кўзи-

нинг пахтаси чикиб кетади-я!...» Бек шуни ўйлаб хотинини тинчлаттирди:

– Унчилик кўрқинчли эмас. Юкхонасининг қопқоғини ~~ол~~штириш керак, холос.

– Юкхонасининг қопқоғи қуриб кетсин, ўзингизга ~~зиён~~ етмадими? Бошқаларга-чи?!

– Ҳеч кимнинг оғиз-бурни қонамади. Фақат, бир-икки кун трамвай ҳайдамайман, шу.

Бек хаёл аралаш ўрнидан турди, дераза пардасини кўтариб, ойнага тирмашганча кизғиш қанотчаларини тинимсиз пириллатаётган ҳашаротга бакрайиб қараб қолди: ичида нимадир «шувв» этиб, оёқ-қўли бўшашди, деразага тикилган кўйи сеҳрлангандек кимир этмади – ойнанинг пастида сап-сарик, совукдан-совуқ арвоҳ капалак ловиянинг қоринчасига ўхшаш тим қора, дум-думалок кўзини Бекдан узмай турарди. Бек саросимага тушмади, пардани кўйиб юбориб дераза тавақасини очди, арвоҳ капалак «лип» этиб кўздан ғойиб бўлди...

Бек ҳаяжонини босолмай ҳовлига чиқди, у ёқдан-бу ёққа юрди, ғайришуурий равишда бетини юва бошлади. Юзини ювса эрталабки бу дилгирликдан халос бўладигандек туюлди, аммо қанча ювинмасин, ундан қутуладиганга ўхшамас, зеро, дилгирлик унинг бетида эмас, дилида эди. Буни равшан англаб етмаган Бек бармоқлари титраганидан ҳовучидаги сув тўкилиб кетаётганини кўриб ўзига-ўзи тасалли берди: «Тасодифан адашиб кирган... Қўл теккизмадим... Деразани очиб, чиқариб юбордим...»

Бек шошилмай артинди, сўнг сочиқни елкасига ташлаб йўлакда вазмин одимлай бошлади. Кеча олма, ўрик ва шафтолининг ранго-ранг гуллари ерга гиламдек тўшалганини кўриб кўзи қувнаган эди, ҳозир уларни тунги ёмғир ер билан битта қилиб чаплаштирибди, лекин Бек лойга қоришган гулларга эмас, балки дарахт шохла-ридаги гулларга, гул япроқларида илинган шудринг томчиларига қаради, баҳри-дили очилиб нафас олди. Унинг нигоҳи шафтоли шохлаарида тўхтади: қизил-кўнғир, нимпушти-оқсарик гулларга бурканган ниҳол... жонга

ором берадиган мусаффо ҳаво... Бек ҳовлисида бундай ажиб манзарани илк марта кузатиши эди... Шафтолини отаси эккан, ўтган йили у нишонага мева тугди, бу йил... ҳовли этагидаги уйда яшайдиган отаси ҳар сафар деразани очиб каравотида ёнбошлаганича дарахтларни, гулларни томоша қилиб ётарди... ҳаёт бўлганида...

Ҳозир Бек югуриб бориб ҳовли этагидаги уйнинг эшик-деразаларини очиб ташлагиси келди, иккала хона ҳам ёмғирдан сўнгги тоза ҳавога тўлишини, муаттар гул исига бурканишини истади. Ваҳоланки, уйнинг дераза эшиклари ланг очиқ, кимсасиз, асбоб-анжомсиз – ҳувиллаб ётарди...

Бек ўзини кўнгилғашликдан, тунд ўйлардан чалғитиш учун болалар хонасига кирди.

– Бор экан-да, йўқ экан...

Аввал кизи уйғонди, у эрталаб дадасини кўраётганидан хайрон бўлиб кўзларини пирпиратди.

– Ишга бормайсизми, ада? – деб сўради у уйқуси дарҳол қочиб. Бек эртаси давом эттирди:

– ... қадим ўтган замонда, Тошкент деган томонда бир трамвайчи одам яшаган экан.

Умид устидаги кўрпани тепкилаб туширди. Муштра билан кўзини ишқай туриб:

– Боғчага сиз олиб борасиз-а? – деди севиниб.

– Ҳа, мен, – дея жавобни қисқа қилди Бек, сўнг эртаси давом эттирди: – Унинг биттаю битта қизи, биттаю битта ўғли бор экан. Туни билан ёмғир ёғиб эрталаб дарахтларнинг гулида марварид томчилар йилтираб-милтираб илиниб турган пайтда у ўғли билан кизини уйғотибди. Қизи билан ўғли дарров уйғонишибди, кейин ўғлими ёки... қизими, кўрган тушини ҳикоя қилибди. Шундайми? Қани, ким айтибди?

Зарифа «мен туш кўрмадим» деди бошини чайқаб. Умид нимадир демокчи бўлиб лаб жуфтлади-ю, гапиролмади, қовоғини уйиб шикоят қилишга тушди:

– Ў, ада, мен кеча туш кўрувдим, айтаман, десам, опам эшитмадилар.

– Майли, энди айтақол, мен эшитаман. Қандай туш эди?

Умид ўйламоқчи бўлиб кўзини юмди. Кейин йиғламсираб, кафти билан ковоғини ишқай бошлади.

– Эсимдан чиқиб қолди...

Бекнинг орқасидан келиб, эшикка суяниб турган Замира ўғлининг овозини эшитиб кулиб юборди. Эрини айланиб ўтиб Умидни кучоклаб эркалади, ўпди.

– Эрталаб шошганимдан шуларнинг тушини эшитишга ҳам сабрим чидамайди. Мана, ҳозир буларингиз кийиниб чой-пой ичгунича соат саккиздан ошади!

Замира ҳасратини «тез-тез бўла колинглар» деб тугатди-да, хонадан чиқди...

Бек диспетчерхонанинг тўполонига кўникиб кетганидан, қолаверса, бугун йўлга чиқмаслигини билганидан – шошилмади. Паркка келганидан диспетчер хабардор бўлса бас. У ойнаванд тўсиқ дарчасига яқинлашгунича орқасидан навбат олган ҳайдовчилар ҳам бешолтитага етди. Олдинда турган ҳайдовчи дарчадан узоқлашмай диспетчер аёл Бекни кўрди.

– Сенга путёвкани бошқа жойдан беришади, – деди у шангиллаб, «бошқа жойдан»ни чўзиброк айтаркан.

Навбат кутаётганлар, хизматчилар бараварига Бекка қарашди. У ҳам бўш келмаслик учун чўзиброк жавоб қайтарди:

– Ўша путёвкани беришса, мени излаб юришмасин деб келдим.

Бек дарчага энгашди, диспетчер аёл энди юмшоқмулойим овозда гапирди:

– Қандай машина эди? Ёмон урдингми?

– «Волга». Юкхонасининг қопқоғини, чироқ-пирокларини алмаштириш керак.

– Сизнинг ўрнингизда бўлсам мажақлаб ўтардим!

Бек товуш келган томонга ўгирилди. Чорпахилдан келган, кетмондек башарасида ҳис-хаяжондан асар кўринмаётган ҳайдовчи йигит, «Ҳа, ўғил бола гап!» дегандай Бекка бўзрайди. Кейин:

– Кўра-билатуриб трамвай изига тушиб олишади-ей, катта кўча торлик қиладим, билмадим! – деди у яна дағдаға қилиб.

Орқароқдан бошқа бир ҳайдовчи уни қувватлади:

– Дунё торлик қилган шофёр бизнинг йўлимизга тушади!..

Бек бу гапларнинг унчалик ҳақ эмаслигини билса-да, ўзига хайрихоҳлар топилганидан кўнглининг бир чеккаси илиди.

Диспетчер аёл навбатдаги ҳайдовчи узатган қоғозга кўз югуртираркан, гапнинг омадини айтди:

– Инженерга учраш. Тақдиринг ўшани кўлида.

Бек парк маъмурияти жойлашган бинога яқинлашаётганида қадамини секинлатди. «Эрталабдан бош инженер хузурига шу ғавғони кўтариб кирмай...» У ўзича шундай деб сайр қилиб юрган одамдек бир-бир юриб ям-яшил куртак чиқара бошлаган кекса нок дарахти томон кетди. Дарахтнинг узун, бужир танаси ёнбошлаб, эски, пастак уйнинг томига суялиб қолган, агар шу уй бўлмаса кекса дарахтнинг ерга узала тушиши муқаррардек, бироқ қўш тавақали тор эшиги ва кичик кўзли роми алмисоқдан қолганлигини «айтиб» турган якка хонали уй ҳам башарти нок дарахти бўлмаса нураб, емириладигандек... Дарахт уйдан, уй дарахтдан қадимийроқ, бир-бирига суяниб ихраб-инқиллаб яшаётган бу икки «кекса» ҳамроҳни илк бор кўрган киши ҳам трамвайга тўла бу ҳовли ўрнида аллазамонлар турар жойлар бўлганини сезиши қийин эмасди...

Уй ичида одам шарпаси сезилмади, уйга туташ учтўрт бўйра ердаги атиргуллар бир текис, равон ўсаётгани, гул кўчатлари остида хас-хазон кўринмаслиги, ҳар қалай, бу гўшанинг соҳиби борлигидан далолат берарди.

Трамвай излари чигал ипдек босиб кетган хайҳотдай ҳовли, айниқса, ёз кунлари қизигандан-қизир, шу боис ҳайдовчилар ва парк хизматчилари бекор қолди дегунча нок соясидан паноҳ топишар, улар тилида бу ер «Жаннаторол» деб ном олган эди.

Бек жимгина келиб дарахтга тақаб ўрнатилган эски, лекин топ-тоза ўриндикқа чўкди. Рўпарада маъмурий бино, ичкарироқда трамвай вагонлари, ўртада чокқина яланглик, унинг бир томонида фотосуратлар, жадваллар,

кўрғазмалар... Бек уларни биринчи марта кўраётгандек эди. Орадаги масофа хийла узоқ бўлганидан у ёзувларни ўқиёлмади, суратлар йириклиги боис – хамкасбларини таниди, пастки қаторда ўзининг қийшайибми, ийманибми тушган суратини кўрди. Қайдандир эсган бир чимдим шабада юзини сийпаб ўтди... Диспетчер хонасидан чиқаётган ҳайдовчиларнинг йўл варақасини буклаб кўкрак чунтакларига солиши, ён-веридаги ҳамроҳига бақириб-чақириб гап қотиши ёки ўзига-ўзи нималарнидир пичирлаши Бекка қизик, ғалати туюлди...

Йўл варақасини олишади, трамвайни ҳайдаб паркдан чиқишади, чиқаётиб дарвозабон қария билан ҳазилмутойиба қилишади, Бек ҳам гап отади – қариянинг, «Ҳа, йўлгами?» деб сўрашига киноя аралаш, «Сиз ўтираверинг, бобой, биз бир айланиб келайлик», деб кулади. Дарвоза ёнидан жилмай кун бўйи пашша кўриб ўтирадиган мўйсафид шундан бўлак ишга яроқсизлигини тан олиб орик, бесоқол иягини силаганча ночор ҳиринглайди. Бек стулда қунишиб ўтирган чолни баттар бопламоқчидек, «Ҳушёр бўлинг, бобой! Яна паркни биров кўтариб кетмасин!» деб қичқиради ва ҳамма ҳайдовчилар сингари кўчага шўнғийди... Шаҳар кезгани равона бўлган ҳайдовчи энди фақат йўлга, йўлга, яна йўлга тикилганича бешиктерватардек бир маромда чайқалиб-тебраниб бораверади. Ўнлаб, юзлаб одамлар вагонга чиқиб тушаверади. Ҳайдовчининг ҳушига келса дам-бадам бекатда вагон ичига бир кўз ташлайди. Минг бир тоифа одамлар, ҳайдовчи учун уларнинг фарқи йўқ – йўловчилар, холос. Трамвай тинимсиз шарақлайди, вагон ғилдираги дам-бадам мияни эзиб юборгудек ғийқиллайди, ҳайдовчи шунга ҳам кўникади, у чеки-чегараси йўқ пўлат излар орасига тикилади, тикилиш кўнглига уради, толикади, шундай дамларда Бек кабинадан аста сирғалиб чиқиб йўловчилар орасига сингиб кетгиси, уларга кўшилиб суҳбатлашгиси, дунё воқеалари, томошалар, одамлар, миш-мишлар тўғрисида гап сотгиси, лоақал, об-ҳаво инжиқликларидан ғийбатлашгиси келади, фақат энг сўнгги дақиқада ўзини қўлга олади, тезлик тутқичини жон-жаҳди билан чангаллаб, шундай қилса йўлнинг та-

ноби тортиладигандек, мой томаверишидан қорайган икки из ўртасига дўлайиб тикилади... хайдайверади, хайдайверади, гоҳида бекатда қандай тўхтаб, эшикни қандай очиб-ёпганини, яна қай тарзда қўзғалиб йўлга тушганини фаҳмлолмайди...

Эрта-индин бу беҳаловат кунлар яна давом этади. Ҳозир эса жимжит... Чарақлаб чиқаётган куёш тунги ёмғирдан сўнг хийла салқинлашган ҳавони илитяпти, дамо-дам илиқ ва зах аралаш шабада эсяпти... Эрталаб хаво бу қадар сокин, роҳатбахш бўлишини Бек анчадан буён кузатмаган эди... Лекин шу тобда енгил тортиш ўрнига дили ғашлана бошлади... У бекорчиликка кўникмаган, шунинг учун ўзидан-ўзи безор бўлиб бораётган эди...

Бек бош инженерга учрашса, у Бекни бирон ишга тайинласа, бас. Орадан икки-уч, нари борса уч-тўрт кун ўтса-ўтар, лекин яна... яна бир нарса бор – Бек ён-верига аланглаб қўйди – орани очди қилиб олиши керак!.. Ҳа, ўзи билан!.. Қачонгача журъат этолмайди, нима, ўзининг қандай одамлигини таниб-билиб қўйишга юраги бетламаяптими?!

Бек бир вақтлар шу нок соясида, худди шу ўриндикда, ҳозирдагидек зерикиб ўтирганини эслади. Ҳў-ў, беш йил мукаддам трамвай ҳайдовчилари курсини тугатгач, паркка биринчи марта ишга келган куни бош инженерни кутганди. Анча кутган, шу ўриндикда ўтираверган, ўтираверган... бетоқат бўлаверганидан Амакининг гап қотганини эшитмай қолган. Худди бугунгидек...

Амаки иккинчи марта лукма ташлаганидан сўнггина Бек хаёлини жамлаб, уйнинг дарча-деразасига каради.

– Жа-а, каловланиб қолибсизми, дейман, ўғлим?..

Амаки дераза тоқчасига суянганича ташқарига қараб турар, афтидан Бек билан боядан бери суҳбатлашаётгандай вазмин, бамайлихотир эди. Бек Жаннаторол соҳиби билан ота-боладек қадрдонлигига қарамай унга дабду-

рустидан жавоб тополмади. Эс-хушини йиғтунича чол яна гап қотди:

– Намунча карвондан адашган бўталокдек хурпаймасанг? Тинчликми, ўзи?

Бек Амакининг кўзига тикилди. Ернинг остида гимирилаган илоннинг номини биладиган чол воқеадан беҳабар қолиши мумкин эмасди. Амакининг ўзи Бекнинг жонига оро кирди:

– «Волга»да қандай аёл бор экан? – деди ўсмокчилаб.

– Икки кўзли, битта бурунли... чиройли аёл.

– Ўша шўрликнинг биттаю-битта юраги бор экан – қинидан чикиб кетаёзибди. Товонига қолиб ўтирмагин.

– Трамвайнинг йўлидан юрган «Волга»нинг шофёри товонига қолмайдами?! – Бек беихтиёр тўнғиллаб, чолни жеркиб ташлади. Амаки пинагини бузмади.

– Ҳаммасини ўша аёл ҳал қилади-да, – деди у Бекка «оғирроқ бўл» деган оҳангда. – Яхшиси, касалхонага бориб, аёлнинг кўнглини сўра. Ўзинг енгил тортасан...

«Товонига қолиш», «Аёл ҳал қилади», «Ўзинг енгил тортасан...» Бек шуларни кўнглидан ўтказиб баттар хуноби ошди. Жаҳл билан оғиз жуфтлади-ю, тилини тийди. Ахир... Бек Жаннаторолга кўпдан буён қадам босмаганини эслади.

Амаки дуч келган одамга ўз «тарихи»ни – парк ҳовлисининг қоқ ўртасидаги ёлғиз уйда танҳо яшашини ҳикоя қилишга тушади, гапни «Бу жойлар ота-онамнинг маҳри»дан бошлайди. Шу тахлит авжига чиқаверади: «Бу кулбанинг қурилганига минг йил бўлган десам ишонасанми? Инонмасанг – ихтиёр ўзингда: менимча, минг йилдан бир кун ҳам оз эмас! Ота-бобомнинг руҳи, нафаслари сингиб кетган бу уй деворларига! Мана шу уй деб жигарларимдан юз ўгирдим, хотира ҳурмати тириклардан айри тушдим...»

Амаки ҳар сафар ҳикоясини жумла-жумласигача айнан такрорлайди. Бек баъзан трамвай ҳайдаб бораётиб

хаёлан шу ҳикояни сўзма-сўз, ҳатто Амаки айтадиган оҳангда такрорлаётганини сезиб қолади. Амакининг аломат одамлигини эслаб таажжубланади.

Хуллас, Амаки кўнгли тусаганида ўз «тарихи»ни тўкиб солаверади, бошқалар унинг раъйига қараб эшитиб ўтираверишади. Шу таомилни биринчи бўлиб Бек бузди.

Икки ойлар бурун, нок остидаги ўриндикда тўрт-беш хайдовчи или-милиқ қиш офтобида тобланиб ўтиришган эди. Амаки кўярда-қўймай суйган ҳикоясини бошлаганида Бек ўзини тутолмай қолди – дилидаги тилига кўчди: «Ўзингизни оклайсизми-йўқми, шу тахлит яшашингизга барибир қойил эмасман. Ҳарна бўлганда ҳам одамлар орасида, эл қатори ҳаёт кечириши керак, одам», – деб юборди.

Бек худди катта гуноҳ иш қилиб қўйгандек ўтирганларнинг нафаси ичига тушиб кетди, улар Бекнинг гапи қанчалик оғир ботганини кўрмаслик учун Амакидан кўзларини олиб қочишди. Бир неча дақиқалик сукунат Бекнинг ўзига ҳам соатдек туюлди. Номаъқул гап айтиб қўйганини сездию, сир бой бермай Амакидан ҳар қандай оғир дашном эшитишга ўзини шайлаб турди. Амаки эса гўё ҳеч нарса бўлмагандай, кўнглига ботадиган бирор гап айтилмагандай, ҳатто одатдагидан кўра вазминлик билан сўз бошлади:

– Бу жойлар ота-онамнинг маҳри... – У шундай деб жим бўлди. Амакининг ҳикояни давом эттиришини мутлақо кутмаган Бек ялт этиб чолга қаради, назарида Амакининг сўл чеккаси муштдек шишиб чиққандек кўринди, лекин унга синчиклаб тикилишнинг иложи бўлмади. Амаки яна одатича жўшиб, ёниб гапира кетди. Бу уйда қандай покиза кишилар нафас олганини, унинг қурилганига қанча бўлганини – ҳаммасини айтди. Энди чолни тўхтатиб бўлмас эди: – Беш йил фронтда юрдим. Юз ўлиб, юз тирилдим. Ҳушимни танимайман де. Кўз олдим жимир-жимир қилади, туман, шарпалар, ўйлай дейман, қаёқда! Миям бўм-бўш, ўлганга ўхшайман – одамлар тепамда гирдикапалак. «Э, қўйинглар, ўзларингни кийнаманглар, фойдаси йўқ демоқчи бўламан – қани, тил

айланса... Бир пайт кўзимга дарахтнинг сурати кўринди, дам тиниқлашади, дам хиралашади, чираниб, бор мадоримни кўзимга жамладим, шохлари яйраб-яшнаб ўсган, сурат эмас, худди ўзи, дарахтнинг ўзгинаси!..

Кўрдиму димоғимга нашвати нокнинг иси урилди, кўзим равшан тортди – бир зумда ўлишдан аянидим, тавба қилдим. «Ўлмаيمان!» дедим. Яшашнинг лаззатини кўнглимга солган мана шу нок ҳаққи, нокнинг танасига, шохларига, гулларига сингиб кетган ота-боболаримнинг руҳи ҳаққи, мана шу кулба ҳаққи ўлмасликни дилимга тугдим.

... Беш йил не-не дўзахдан омон қайтсам... келиб нимани кўрдинг, дегин болам! – Амакининг кўзида ёш ғилтиллади. Лекин ўзини босиб ҳикоясини давом эттирди. – Бақирсанг овозинг нариёғига етмайдиган боғдан бир туп нок қолибди! Қатор-қатор уйдан манови кулба сўппайиб турибди! Ҳаммасини бузиб, қирқиб тахта девор билан ўрашибди! Боғимизнинг ўрнига трамвайхона тушибди, ака-опаларим, укаларимга аллақадан ер беришибди. Вой, сендақа имонсизларни дедим! Битта-лаб сўқдим. Ҳар дарахтни ағдараётганда томоша қилиб турган кўзларинг ситилсин дедим, минг йиллик уйларни буздириб ёғоч-тахтасини аравага индамай ортаверган кўлларинг синсин, дедим, шу жойлардан ўтганларнинг чирқираб қолган арвоҳлари урсин сенларни, дедим! Ҳаммасидан юз ўгирдим, тамом-вассалом!..

Кейин энг каттасига бордим, «ғинг» деб оғиз очирмадим. Шу уйда яшайман, деб туриб олдим. Ҳа, уринди-ей, кўндиришга. Ўламан саттор, яқинлашсанг отаман, дедим! На милтиқ бор, на бошқа!..

Трамвайчиларнинг каттаси равиш қилди: «Бу ерда яшолмайсиз, кечаю-кундуз шовқин бўлади», деди. «Қулоғим контуз» дедим. Али деса, бали деб туравердим. Хулласи, кўндирдим-ей! Нима дейди, дегин? Ҳовлидаги экин-тикинга қараб юрарсиз, «боғбон» деб ёздириб қўямиз, дейди. Э, хомкалла, боғ қилиш ниятинг бор экан, минг йиллик дарахтларни кўпортириб нима қилардинг, кўрнамак?!

Амаки жим бўлди, ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади.

Ўтирганларнинг бари Бекнинг «пўстаги қоқилиши»ни кутган эди. Амаки эса...

Бек ҳикояни биринчи марта эшитгандек сеҳрланиб ўтираверди, Амакининг аломатлигини, унинг жони, ҳаётининг мазмунию орзу-ҳаваси ҳам шу хотира-ҳикояси эканлигини, ўз ҳикоясини айтмаса чол ортик яшай олмаслигини тўсатдан англаб етди. Кўз ўнгида аскарлик шинелидаги Амакининг тумонат одам орасида эмаклагани, ерни, дарахтни кучоқлаб ўпганлари, кейин нокнинг танасига дув-дув ёш тўкиб ўкириб йиғлаганлари гавдаланди. Бек туйқус бош кўтариб Амакига каради – чолнинг пешонаси жойида, ҳеч қаёққа туртиб чиқмаган эди...

Бек ўрнидан даст туриб Амакининг оёқларига йиқилгиси, андишасизлиги учун узр сўрагиси келди. «Нима ҳам қилардим айтиб! Ёши бир жойга бориб қолган чол менинг таъна-дашномим билан бўлакча яшаб қолармиди?!»

Шундай афсуслар ич-этини кемираётганига қарамай Бек кўнглининг аллақаерларида омади гапни айта олганидан ич-ичида мамнун бўлиб қўяр, милтиллаётган бу учқун алангадек лангиллаётган афсуслардан устунрок эди. Бек ўз фикрида қолганини намойиш қилмоқчидек дик этиб ўрнидан турди-да, индамай-нетмай Жаннат-оролдан жўнаб қолди...

Ўша-ўша Бек у ерга қадам босмади. Босмадию, лекин... Бек Амакини энди кўраётгандек унга анграйиб қаради, хаёли қочди... «Волга»ни бориб урганмиди... ёки воқеа содир бўлишидан анча аввалми... ёки, ҳа, эслади – кабина жимжит бўлиб қолган ва ташқаридан қути ўчган шофёр билан милиционер унга нималардир дейётган пайт Бекнинг кўз ўнгида Амакининг шоп мўйлов қоплаган сураги пайдо бўлди. Ҳатто Бек ҳорғин жилмайиб қўяётиб, Амакининг гапини хаёлан такрорлади ҳам: «Нокни кучоқлаб ўпдим, ерни ўпдим, кейин ўкириб йиғладим...» Ёки Бек ўшанда шу гапларни эслаб кулимсираганмиди?.. Амаки нокни, ерни ўпгани қайдаю, Бек трамвайни тўхтатмай «Волга»ни бориб ургани қайда?..

Ҳайдовчилар, парк ишчилари орасида оғиздан-оғизга кўчиб юрадиган билса – ҳазил, билмаса – чин қабилдаги бир гап Бекнинг хаёлидан кечди: «Амаки жайдари одам эмас, у билан гаплашсанг – енгил тортасан, дилини оғритсанг – ўзингдан кўр» дейишарди... У ҳолда Амаки Бекдан юз ўгирган, башарти Бек Жаннаторолга қадам босгудек бўлса, Амаки уни кувиб солиши тайиндек эди. Афсуски, Бек хом ўйлаган экан, мана, у хаёлларга чалғиб Жаннаторолга келди, мана, Амаки ҳар кунги сирдошидек гурунги беряпти. На гина-кудурат, на дили ранжигани сезиляпти. Аксинча...

– Нега мен товонига қоларканман? – Бек Амакининг гапидан бир оз ғулғулага тушган бўлса-да, сездирмай, бамайлихотир гапирди. – Бир кун ўтмай бекорчилик жонга тегди, бош инженерга учрашсам, бирор ишга кўйса...

– Иш дейди-я! Э, болам, иш-юмуш топилмас матоҳми? Ҳақмисан-ноҳақмисан, бир бечора сен туфайли касалхонага тушибди – бориб хабар олсанг, асақанг кетмайди. Шўрлик аёлнинг аҳволини ўз кўзинг билан кўриб, хотиржам бўлмай қўлинг ишга борадими?

«Нима, Амаки паркнинг директорими? Нега унга ҳисоб бериши керак?» Бекнинг кўнглидан шу гаплар кечган бўлса-да, Амакининг раъйига қаради. Унга оғир ботмайдиган қилиб оҳиста деди:

– Хабар оламан, амаки, хабар оламан. Фақат аввал бошлиққа учрашай...

Елкасига оқ халат ташлаб олган Бек палатага кираётиб бир зум тўхтади. Назарида қўлидаги қоғоз халтани аёлга писанда қилаётгандек туюлди. Нокулайликдан кутулиш учун ёнидан ўтиб бораётган ҳамширани тўхтатди:

– Кечирасиз-у, синглим, мана шуни сиз...

Бек ҳамширанинг розилигини ҳам кутмай халтани унинг қўлига тутқазди. Қиз олдинга ўтиб палатага кирди.

Икки ўриндан бири бўш, иккинчисида жабрдийда – «Волга»даги аёл ёнбошлаб ётар эди. Ҳамшира деярли пичирлаб, «Сизни кўргани келибдилар» деди-да, қоғоз

халгани тумба устига қўйиб чиқиб кетди. Палата жимжит бўлиб қолди. Аёл, «Қани, бошлай кол» дегандек Бекка ёвқараш қилди.

– Тузукмисиз, опа?..

Аёл ўзидан ёш кўринса-да, Бек шундай дейишни лозим топди.

Аёл жанжаллаша-жанжаллаша эрига ковоқ-димок қилаётган хотиндек авзойини ўзгартирмади.

– Хабар олай, деб келгандим. – Бек овозини ярим парда кўтарди. Аёл бир кўзгалиб қўйди-да, араз оҳангида минғирлади:

– Кеча ё бугун эрталаб ўлиб-негиб қолсам нима бўларди?..

– Мен бунчалик жиддий деб ўйламаган...

Аёл биқинининг остида илон ғимирлагандек сапчиб бошини кўтарди, оёғини йиғиб ўтирди.

– Сизнингча, жиддийси қанақа бўлиши керак? Одам ўлиши шартми? Трамвай билан устимга бостириб келасиз-у, жиддий бўлмай... Юрагим адо бўлди-ку... – Аёл ёстигининг остини тимирскилаб рўмолчасини олди-да, кўзини артди, бурнини торта-торта шивирлади. – Яна сизга раҳмим келди. Ёш экан, болалари бордир, даъво қилмайман, дедим.

Бу гап Бекнинг ҳамиятига тегди. Вужудидан кўтарилган ҳовур башарасига тепди. Тилининг учига келган гапни айтишдан ўзини бир лаҳза тия олмаганида бемаврид ҳақ-хуқуқ талашишга киришган бўлар, машинасини беҳос тўхтатганлиги учун «Волга» ҳайдовчисини айблашга тушар, оқибати ишнинг баттар пачаваси чиқиб, жанжал катталашиши муқаррар эди. Бек юзини буриб деразага қаради, бирпас шу алфоз кимир этмай ўтирди, сўнг гўё аёлнинг айтганларини эшитмагандай унга ўгирилди. Ҳовуридан тушганига, ҳатто ўзини вазмин тутолганига ичдан севиниб, деди:

– Бирон жойингиз шикастланмадимми?

Аёл Бекнинг товушидаги илик бир меҳрибонликни пайқамади.

– Юракнинг шикастлангани етмайдими сизга, ука? Ўлиб қолаёздим-ку! Кўзимни юмдим дегунча ус-

тимга трамвай босиб келаверади. Юрак ўйноғи қилиб кўйдингиз мени.

Бекнинг раҳми келди. В о қ е а юз берган чоғда даҳшатдан қотиб қолган кўзларнинг бу қадар маъсум, гўзал ва майинлигини энди сезаётган эди. У кўзлардаги жами нур ўша тўкнашув пайтида бирдан қорачикларига йиғилиб тошга айланган – Бекни хушига келтирган ҳам, сўнг трамвайни тўхтатган ҳам шу тошқотган нур эди. Энди эса, аёлнинг ўлим билан бетма-бет келиб фавқулодда омон қолган одамлардагина бўладиган нурсиз, дардчил нигоҳига қараб Бекнинг юраги увишди.

– Фалокат қуриб кетсин, – деб юборди у беихтиёр. – Нима жин уриб шофёрингиз машинасини трамвай йўлидан ҳайдай қолди.

Бек сўроқ оҳангида гапирмаса-да, лекин аёл уни ўзига берилган саволдай тушунди. Назарида Бек бу билан бутун айбни «Волга»нинг шофёрига ағдаргандек бўлди.

– Трамвай изига чиққан бўлса, нарироқ бориб йўлингизни бўшатарди. Йўлимга чиқди, деб босиб кетаверасизми?

– Нега босар эканман? Чамамда, улгуролмадим...

– ГАИ ходими айтди-ку, тўхтатишга бемалол улгурса бўлар экан. Сиз эса...

Бекнинг юраги «шиғ» этиб кетди. Ёш болалардек, «Айтманг, айтманг!» деб юборишдан базўр тилини тийди. Куч-қувват бирдан аъзои-баданини тарк этгандек мажолсизланди. Бўм-бўш бўлиб қолган вужудида ўша б и р н а р с а кулча илондек ўралиб ётар, бу – ўз феъл-атворини, аниқроғи – ўзининг ким ва қандай одамлигини ойдинлаштириш ғулғуласи эди! Бек худди ўзининг катта бир қусурини фош қилиб кўядигандек муҳокамани бош-лашга юраги дов бермас, у ҳақда бош қотиришни орқага сургани-сурган эди. Мана, рўпарасида ўтирган аёл унга шуни эслатди... Агар у аёлнинг «тўхтатишга бемалол улгурса бўлар экан, Сиз эса...» деган таънасига жавоб топса бас, жумбоқ ечилади... «Мен нима қилибманки, «Сиз эса...» дейди... Тўғри, трамвайни тўхтатишга улгуришим мумкин эди. Йўлни шу тахлит тўсиб чиқишлар ҳар куни бўлади. Ҳар сафар вагонни секинлатаман ёки

тўхтатаман, жуда сабрим чидамаса трамвайни назарига илмайдиган ҳайдовчини ўзимча бошлаб сўкаман, сўнг йўлимдан қолмайман. Шу сафар...»

– Йўлимга тушгани етмагандай, тўсатдан тўхтаганига хайронман, – деди Бек аёлни ортиқ гапиртирмаслик умидида.

– Олдида йўловчи ўтиб қолибди, дейишди. Ҳар-калай, билмадим-да, нима бўлганини...

Аёл «нима бўлганини» дедими, «нима бўлишини» дедими – Бек илғамади. Бу икки ибора орасида қатта тафовут бор эди. Бироқ, «андоқ эмас – бундоқ, бундоқ эмас – андоқ бўлганди» деб касал ётган аёл билан пачакилашишдан не наф?» Бек шу ўй аралаш сўради:

– Дори-дармон қилишяптими? Камчиликлар бўлса...

– Ҳаммаси етарли, хабар олиб туришибди, – деди аёл, сenga қараб қолган жойим йўқ, деган оҳангда.

Бек унинг авзойига, киртайган кўзига, тиниқ момикдек ёноғига, кўрпа устида рўмолча ғижимлаган юмшоқ, силлиқ бармоқларига бирма-бир қаради. Жимжит, кимсасиз хонада бегона аёлни бу тахлит томоша қилаётганидан ўнғайсизланди. Сукутни бузиш учун ваз ахтарди, лекин вазиятга арзирли сўз тополмай, мияси қотди. Аёлни бекфарқ ўтиришидан бирор мазмун ўқиб бўлмас, бироқ Бек ундан қутилмаганда ўзга маъно ўқиди: аёл гўё «қилғилиқни қилдингми, тепамда ўтирасан, ўтиришга маҳкумсан», деяётгандай бўлди.

Бек тўсатдан стулни тарақлатиб сурганча ўрнидан кўзгалди, дафъатан ёдига муҳим бир юмуш тушгандек қаддини ростлади.

– Тузалиб кетинг, ишқилиб, – деди у афсусланган-намо оҳангда, – хабар олиб турман... келаман...

Аёл индамади, фақат «майли» деган маънода бош ирғади. Бек буни кўрмади...

«Шу сафар...» – Бек палатадан чиққан заҳоти боя хаёли узилган жойдан мушоҳадани давом эттирди. – Шу сафар вагонни нега тўхтатмади? Нега? «Волга»нинг шофёри, касалхонадаги аёл, диспетчерлик хонасидагилар, ГАИ ходими ҳам уни олдинда бораётган машинани

бориб уришда айблашди, лозим топилса жазолашади, жарима ундиришади, аммо бу билан иш битмайди. Жавобсиз қолаётган саволга фақат Бекнинг ўзи ойдинлик киритиши мумкин. Нима, унинг бирон тили қисқиклик жойи борми? Нега у ўзини тергашни орқага ташлаяпти?..

Бек паркка етиб келганида тушлик аллақачон тугаган, тиккадан сал қиялаган қуёш борлиқни қиздирар, нок дарахтининг сояси кичрайиб эски, туссиз ўриндининг бир чеккасини офтоб нуридан аранг паналаб турар эди.

Бек тинкаси қуриб бирпас ўтириб нафас ростлагиси келса-да, маъмурият биноси томон бурилди. Орқасидан Амакининг овози эшитилди:

– Ҳа, бордингми?

Бек бош ирғади. Амаки уйнинг ёнида турганча кўзларини қисиб бўғиқ овозда чақирди:

– Қани, бу ёққа кел-чи. Нима бўлди?

Бек ноилож Жаннаторолга яқинлашди.

– Бордим...

– Бу бошқа гап. – Амаки худди ўзининг оғири енгил бўлгандек мамнунлигини яширмади. – Шунақа ишқал устида вазминликни бой берма. Қизишма. Биров ул-бул деб бошингни қотирса, «мен бенавот» деб туравер, «палакат оёқ остида» де. Шундай десанг... Юмшайдиганми?

– Мулойимгина экан.

– Ҳо-ҳо! Ҳали даъво қилмасликка кўндираман деб...

– Даъво қилмас. Нимасига даъво қилади? Ўзи – тузук, фақат сал кўрқибди.

– Кўрқкани чатоқ-да! Пешонаси ғурра бўлса тузалади. Кўрқкани ичида бўлади. Сиртидан сезилмайди. Бирор кор-хол юз бермаса гўрга-я!

Бек Амакининг гапига қулоқ солиб вақтни бой бераётганини сезди, жиддийлашди. Амакининг «нутки»ни кўкисдан бузиб унга гап қотди:

– Пашшадан фил ясайсиз-да, амаки, нима, мен одам ўлдирдимми, «кор-хол юз бермаса» дейсиз.

Амаки бир учи нок танасига маҳкамланган ўриндикка оғир чўкаётиб, гапини маъқуллашга тушди. Бек ундан узоклашди. У мрамр деворли, паст шифтли йўлакка кирганида бахтига қаршисидан келаётган бош инженернинг новча бўйига кўзи тушди. Унинг оёқ остидан чиқиб қолганига севинган Бек дарҳол мақсадга кўчди:

– Жиндек ишқал бўлувди, шунга...

Икки кишининг ўртасида келаётган бош инженер Бекнинг гапини эшитибми ёки ўзичами, соатига кўз югуртирди. Кейин йўлини тўсиб турган Бекка парвосиз каради-да, худди унинг афт-ангорида толиқиш аломатини кўргандек:

– Кеч бўлди, дамингизни ола қолинг, эртага гаплашамиз, – деди.

Бек яна оғиз жуфтлаб улгурмай бош инженер ҳамроҳларига қандайдир топширикни уқтирганича ҳовлига чикди.

Бекнинг асаблари бўшашди, сўнг бирдан кушдек енгил тортди. Кулгиси қистади. Кечадан буён «бош инженер нима деркин, қандай чора кўраркин» деб ичи таталаётган эди. У бўлса... Бекнинг мириқиб кулгиси келди... Демак, ҳеч гап йўқ, эртага, нари борса, индинга йўлга чиқади!..

Бек парк дарвозасидан чиқаётиб, ошиқадиган жойи йўқлигини англади. Қачон кун кеч бўлади-ю, ҳозир уйга боргани билан хотини, болалари қачон қайтишади! Бек эса, шом қоронғисида қайтишга одатланган, унга қадар... одам иш билан банд бўлиши, оқшом бола-чақалари ҳузурида ором топиб ўтириши учун кун бўйи хизмат қилиши, уйга боргач, эртасига яна сахар-мардонда ишга киришиши учун туни билан ҳордиқ чиқариши – шу зайлда кун кетидан кунни, ой ортидан ойни – умрини ўтказавериши... ишинг, юмушинг кўпайса кун қисқалик қилади – ҳеч балога улгуролмайсан, бекор қолсанг вақтни ўтказолмай жонинг ҳалак, тунда мижжа қоқмасанг тонг отмайди – яна ўша-ўша – одам туну кунга ипсиз, ипси-зу, лекин чирмаб боғланган, улар исқанжасидан халос бўлолмайди...

Бек йўлакда деворга илинган телефон-автоматни кўриб хушини йиғди, ҳамон кулимсираб туриб трубкани икки кўллаб қулоғига босди. Замиранинг овози одатдагидан кўра майин, ёқимли эшитилди:

Нима бўлди, дадаси? Тинчидими? – деди хотини Бекдан аввал гап бошлаб. Овозидан у эрининг кўнғирок қилишини кутганга ўхшади.

– Тинчима, нима бўларди, – деди Бек хотиржам. – Ишлар беш!.. Бекорчилик. Уйга қайтаётгандим. Шунга...

Нима демоқчи эканини Бекнинг ўзи билмади, лекин «шунга» дейишидан унинг мақсадини Замира тушунди.

– Бўш бўлсангиз нима қилишни билмай қоласиз-да? Боғчадан болаларни олинг, уйга бориб ҳовлидаги майдачуйда ишларга қаранг. Кун кеч бўлади-қолади.

Боғчадан дадалари билан қайтишнинг ўзиёқ Зарифа билан Умид учун байрамга айланди. Болалардаги кайфият Замирага ҳам ўтди – у ҳафсала билан овқатга унади. Бек тарвақайлаб ўсган атиргулларни бутай туриб боғчага борганини, Умиднинг тарбиячиси уни танимаганини, «Сизни биринчи кўришим. Эркалар шунақа-да», деб таъна қилганини кула-кула айтиб берди.

– Яхшиямки, боғчанинг қаердалигини унутиб юбормабсиз, – деди Замира ҳам эрининг кулгисига кўшилиб.

Бекнинг гапи ўзига нашъа қилди. Бир оз чалғиган бўлса-да, пароканда хаёлини жамлашга уринар, бир йўла калаванинг учини топгиси келарди. Шу пайт дарвоза очилиб йўлакда бегона эркак билан аёл пайдо бўлди. Бек аввалига уларга ажабсиниб қаради, сўнг бир сесканиб тушди: жувон зарда қилгандек тарс-турс юриб бориб этакдаги уйга кирди. Эркак – Далавой Бекнинг ёнига келиб:

– Берган тузингизга рози бўлинг, ака, – деди совуққина қилиб. – Бир оғиз сўзингиз – биз кетдик...

Бек меъровланиб гўлдиради, тили калимага келмади. Манглайдан муздек тер чиқди ва негадир:

– Уйга қиринлар, чойхона палов бўляпти, – деди ясама илтифот билан.

– Бизникига марҳамат қилинлар, ака, – деди Далавой. – Келинингиз ҳам шаҳарча паловни дўндиради.

У шундай деб уйга кириб кетди.

Бек азбаройи, «Далавой қайси уйни «Бизники!» депти?!» деган хаёлда ҳовли этагига шошилди. Бориб, деразадан ичкарига энгашди, аланглади, иккала хона топ-тоза қилиб супурилган, жимжит, кимсасиз эди... У бўшашиб, ҳатто ҳолдан тойгандек оҳиста изига қайтди. Хотини бир кўлида пичоқ, иккинчисида сабзини тугганча ошхона деразасидан бақрайиб колганини кўргачгина хушини йиғди. Ўғли сабрсизланиб дадасининг шимидан торткилар, ниманидир бижирлаб қайта-қайта сўрар эди.

Кеча саҳармардонда Бек кўзини очди-ю, дарди дунёси зимистонга айланди, дили вайрон бўлди... Отаси, онаси, опалари, акалари ҳовли этагидаги катта хонада ўтиришган эди. Сухбат, ҳазил-мутойиба қизиганда-қизиб борарди. Бек ҳам гапирди, кулди. Шунда, онаси билан отаси унинг гапларига кулоқ солаётганини тўсатдан сезиб колди, юраги бир орзикиб тушди. У ҳолда... опалари, акалари нега кулишди? Бек ота-онасининг бепарво ўтиришларини фаҳмлагунга қадар ҳам овозини баралла кўйиб кулди. Демак, гапи кулгили эди. Нега бўлмаса, тагдор кочирикни нозик илғайдиган отаси билан онаси индамай ўтиришди? Ёки, ҳазили беўхшов чикдими? Аксинча, опалари, акалари ҳамон кулишаётган эди. Бек гап нимада эканини фаҳмлади-ю, баттар талмовсиради: улар Бекнинг ҳазилига эмас, унинг устидан кулишаётган эди.

Ўзини тамом йўқотган Бек мадад сўрамоқчидек акалари, опаларига бирма-бир аланглади. Йўқ, уларнинг қиёфаси секин-аста хиралашди, хиралашди, сўнг тиниклашди. Бекнинг кўз ўнгида туғишганлари етти ёт бегона одамларга айланиб колди. Бек ёлборувчан кўзлари билан онасига, отасига тикилди. Бироқ чолкамбир унинг нажот истаётганини сезмагандек ҳамон бепарво эдилар.

Бекнинг тили ғўлдиради, ўйлай деса мияси ишламас, онаси билан отасининг олдига борай деса, орада ўтирган кимсаларни босиб ўтолмасди. Шу пайт ичкари

хонанинг эшиги очилиб, Далавой чиқди. Бек севинганидан ирғиб ўрнидан турди. Далавой катта-катта кафтларини ховуч қилганча Бекка чўзди. Бек ҳам кафтларини жуфтлади. Оқ тангалар шарақлаб Бекнинг ховучига тушди. Танга беҳисоб эди, Бекнинг ховучини тўлдириб, гирдидан ошиб-тошиб жаранглаб ерга ҳам тўкилди. Бек кўлини олдинга чўзганча онаси билан отаси ўтирган томонга юрди. Пул беҳисоб, анча-мунчаси тўкилган бўлса-да, ховучидаги камаймас, бундан Бекнинг севинчи ортгандан-ортар, тангаларни ота-онасининг олдиларига тўкмоқчи бўларди. У яқинлашай деганда отаси аввал сапчиб ўрнидан турди, онасининг кўлидан тутиб уни ҳам турғазди, сўнгра кўшни хонага етаклади. Бек уларга эргашди. Отаси ичкари уйнинг эшигини очганча жойида тош қотди.

Чол билан кампир остонада туриб қолишган, шунга қарамай Бек ҳарчанд уринмасин уларга ета олмас, уй тўридаги каравотда эса Далавойнинг хотини ишва билан кулимсираб ётарди...

«Нимага?», «Нега?» деган сўроқлар тушга уланиб кетди. Бек қандай уйғонган бўлса, ўша алфозда қимир этмай ётди. Саволига жавоб тополмади, ётолмади ҳам. Кўрган туши унинг кўз ўнгида айрим манзаралари билан эмас, балки бутунисича гавдаланаётган эди.

Бек чироқни ёқиб тошойна жавонидаги пулга ажабсиниб қаради. Ўн сўмлик, беш сўмлик ва уч сўмлик қоғоз пул букланган, ёнида тангаси ҳам бор. Йигирма сўм. Биринчи ижара пули. У на Далавой билан, на унинг хотини билан ижара хусусида гаплашган, ҳамма муомалани Замира қилган. Кеча кечкурун ётар олдидан хотини, «Пул беришди, дадаси, шунча бойликни қаёққа қўямиз?» деб кулди. Бек пулга кўлини теккизмади ҳам.

Бир ховуч танга... Отаси билан онасининг ундан юз ўгиришгани... Улар турмуш қурганидан то вақт-соати етиб дунёдан кўз юмгунларига қадар ётиб-турган уйга киролмай остонада тўхтаб қолишгани. Ака-опаларининг мазах қилганлари, бегонасирашлари... Далавойнинг аёли гоҳ кулиб, гоҳ жилмайиб Бекни беҳаёларча имлаб чорлагани... Таъбирини нимага йўйиш керак? Ахир, Бек

ўз ҳолича, ижарадан тегадиган ҳақ учун одам қўймади-ку. Бир куни опаси келди. «Бирга ишлайдиган яхши жувон бор, эрининг бир йиллик ўқиши қолган, яшаётган жойи жуда нобоп, сеникига кўча қолишсин – анови уйларинг бўш ётибди-ку, бир йил ўтар-кетар. Мен айтиб қўйгандим», деди.

Ҳовли этагидаги уйнинг жиҳозлари ўша-ўша – отаси ҳаёт чоғидагидек сақланган, доим саранжом-саришта. Опалари, акалари келишганида дастлаб ўша уйга киришади, онасини, отасини хотирлашади. Бек ҳар сафар онаси билан отасини ҳузурига кираётгандек салом берганча бўсағага оёқ қўяди. Улар билан кенгашади, узоқ маслаҳатлашади, шундагина бирор хулосага келиб кўнгли тўлади, чол-кампирининг ҳурмати учун эшикни авайлаб ёпиб чиқади.

Бек кўрган тушининг таъбирини окшом чоғидаги кайфиятига боғлади. Бир кун бурун ўрнига кириб ётгач анча вақтгача ухломмади, йўқ ердаги хаёллар олиб кочди. Ҳатто ундан кейин ётган хотини бир маромда нафас олиб уйкуга кетди ҳамки, Бекнинг кўзи илинмади. Шунда у аста ўрнидан туриб елкасига тўнини ташладида, ташқарига чиқди. Ҳовлини айланди, салқин, ёқимли ҳаводан ҳузурланиб нафас олди. Ой нурида ғалати товланаётган шафтоли гулларини узоқ томоша қилди, дарахт шохлари – серюлдуз осмон саҳнида кўринаётган ингичка новдалар жуда ғариб, гулга бурканган мискин жонзотларга ўхшади. Шафтоли гуллари эрта тўкилибди... Ҳовли этагидаги уй куёшга ҳам, ойга ҳам тескари, шундан оқланган девори тунда қорамтир кўринади. Яқин-орада мойланмаган тунукаси хира, нақшин ромлари жажжигина ўйинчоқдек – қўлингга олгинг, бағрингга босгинг келади. Наридан-бери қоқилган бўғот фанери неча жойидан кўчиб осилиб қолган. Отаси ўлмасдан икки кунми, беш кунми, ё ўша – сўнгги куними – «шуни кокиб қўй, ўғлим, тушиб кетса ўзингга иш ортади», деганди... фанер ҳамон илиниб турибди. Гўё фанер қоқиб қўйилса ундан файз кетадигандек... Бек этакдаги уйга кирмоқчи бўлаётганини, оёғи ўша ёққа тортаётганини сизди. Асабини тинчлантиришининг, хаёлни тиниқлаштиришининг,

сокиллаштиришнинг бирдан-бир чораси ўша уйга кириб биригас тин олиш эди. Отаси билан онасининг хузурига кириш ҳукукидан ўз ихтиёри билан жудо бўлганини эслаб ишраб юборди, ижарачилар келишига бир оғиз «Йўқ» деёлмаганига, («Андиша қилиб «Йўқ» дея олмаганингдан фойдаланиб сени боши берк кўчага тикиб кетадиган одамни ким деб аташ мумкин?..») опасининг кўнгли учун индамай рози бўлганига энди азоб чекарди.

У чала уйку билан тонг оттирганда кўнгли тундагидан беш баттар алағда эди. Фейли шу тахлит айниб турганда бетини наридан-бери ювди-да, Далавойни чақирди.

– Ука-а, – деди кўзини ундан олиб қочиб, – оғир ботмасин-у... – Бек гапани охиригача айта олмади. Ғўлдиради. Сўнг амал-тақал қилиб гапирди. – Шу... жойдан қийналяпти-да, одам...

Далавой ялт этиб Бекка қаради, унинг кўзлари катта-катта очилиб, уй эгасининг муддаосини англаб улгурган бўлса-да, ўзини вазмин тутишга уринди:

– Хўп, ака, бирор кўнгилсизлик бўлдимми?.. Тўсатдан... – деб савол назари билан қаради Бекка.

– Далавой, жон ука, мени қийнаманг. Жойни кизганмайман! Тўғри тушунинг фақат... илтимос...

Шу тобда Бекнинг назарида ўзининг гавдаси лойдан ясалган ғўлага ўхшаб кетди, мабодо Далавойнинг кўзига кўзи тушгудек бўлса ҳозироқ мингга бўлиниб, уваланиб кетадигандек туюлди, ўн ботмон тош боғлангандек оёқларини базўр узиб Далавойдан узоқлаша бошлади. Бахтига уйдан Замира чиқиб қолди.

– Бояги... кечагини олиб тушгин... Тошойна токчасидагини!

Замира Бекнинг қаршисида бошини хам қилган Далавойга, қия ёпилган эшик ортида серрайиб, лабини чимдиб турган унинг хотинига кўзини пирпиратиб қаради. – «Нимани?» деб сўрашга оғиз жуфтламасидан аввал Бек ўшқирди:

– Булар беришганини, – деди у этакдаги уйга бармоғини нуқиб. – Кеча кўрсатдинг-ку!

Хотини орқасига қайтиб улгурмай Бек уни тўхтатди:

– Кўч обборадиган машинага бер! Эшитдингми?!
Мен кетдим!..

Ошдан кейинги бир-икки пиёла чойдан сўнг Замира ошхонани йиғиштиришга турди, Бек болалари билан ёлғиз қолди. Болаларининг чуғур-чуғурида ўйлашга имкон бўлмас, вақт тез ўтар, булар Бек учун айна муддао эди. Зарифа билан Умид дадаларига эркалик қилишар, уларнинг одатдаги вақтда ётгиси йўқ эди. Нихоят, Бек битта эртак айтиб бериш шарти билан қутулди. Ўғил-қиз уйкуга кетганда Бек уларнинг устига кўрпани яхшилаб тортиб, бир-бир ўпди, лекин хонадан чиқишга шошилмади. Болаларининг тинч, беғам-беташвиш уйкуга кетганини кўриб ҳаваси келди: «Одам бир юмалаб болага айланиб қолса!.. Бошига кулфат тушган ёки иши юришмай қолган кунларни қайтадан яшаса!.. Лоақал, кечаги, илгариги кунингга қайта олсанг-да, қилган номаъкулчиликларингни тузатсанг, одамларнинг кўнглини хушнуд этсанг... Иложи бўлмаса-чи?..» Бек шошилиб боғчага боргани, болаларни олиб чиққанидан то ҳозиргача улардан айрилмаганини сезди. Энди билса, ўғил-қизи ундан эмас, балки унинг ўзи болаларидан узоклашишни истамаган, шу баҳона ўзини, хаёлини чалғитаётган экан!

Мана, энди у ёлғиз, истаганча бош қотириши, ўша яна б и р н а р с а ҳақида фикр юритиб ўзи билан орани очди қилиб олиш фурсати етди. Савол аниқ: «тўхтатишга бемалол улгурса бўларкан. Сиз эса...» Касалхонадаги аёлнинг шу таънаю дашномига жавоб топса бас. Трамвайни нега тўхтатмаганлиги маълум бўлди, ундан ҳам муҳими – ўзи билан орани очди қилади.

«Мен эса...» Бек касалхонадан қайтаркан, жавоб излаб, ўйланди, ҳаммасини дангал ҳал қилиб қўя қолгиси келди. Ўйлаб ўйига етгунча ўзини паркда кўрди. Бош инженернинг муомаласидан сўнг анча енгил тортди, «шунча ташвишлар беҳуда экан» деган хаёлга борди, кулгиси қистади.

Бек беихтиёр муҳокамага киришганидан хурсанд бўлса-да, ортиқ ўйлашга сабри етмади. «Эртага ҳаммаси

ойдишланиди, хозир дам олай...» дея ўзини чалғитиш учун ўгли билан киги бирга тушган расмга қаради. Ўглининг кийиниб туришини кўриб ҳар сафаргидек жилмайди. Лабида табассум билан ётадиган хонага ўтди.

Замира эрининг барвакт уйга қайтганидан, болалари отасининг дийдорига тўйиб ўйнаганидан ҳамон кайфи чоғ, эрига бўлган меҳр-муҳаббати бугун бўлакча эди. Ваҳоланки, Замира эрининг кеча азонда тўппа-тўсатдан тўнини тесқари кийиб ижарадорларни қувиб солганидан хайратга тушган, эрига «нима бало» урганини билломай, унга бисотидаги бор маломатларини ёғдиришни дилига туғиб қўйган, айниқса, Далавойнинг кўч ортилган машинага минаётиб, «Майли, янга, яхши-ёмон гаплар ўтган бўлса, узр», деб хайрлашганини эслаб кўзига ёш келган, бунга сайин аламини кечқурун Бекдан олмоқ тараддудида эди. Аксига олиб, кеча бу воқеа юз берди, бугун ҳам эрининг авзои хийла ғалати, қолаверса, ҳар қалай, эри ишдан барвакт қайтиб, уйим-жойим деб ўтирибди.

– Уйга вақтли келсангиз қандай яхши-я! – деди у эркаланиб. – Сиз ёнимда бўлсангиз ўзимни эркин ҳис қиламан. Толиқмайман ҳам...

– Нима, уйда бўлмай қаерга борардим? – деди Бек хотинининг жиғига тегиб. – Ишимиз шундай. Сенинг уйинг, ташвишларинг билан йўловчиларнинг нима иши бор. Уларга трамвай юриб турса бас.

Хотинининг кечаги воқеадан сўз очишини Бек анча вақтгача кутиб ётди. Лекин Замиранинг уйқуга кетганини сезгач, унинг фаросатли, меҳрибонлигини ўйлаб, енгил тортди – тезда уйқуси кела қолди...

Замира буни эрталаб – эри одатдагидек барвакт уйғониб, аммо ўзини ухлаганга солиб ётганида сўради.

– Хавотир оладиган жойи йўқ, – деди Бек кўзини ишқалаб, – икки-уч кун паркда ишлаб тураман, кейин йўлга чиқавераман.

– «Волга»нинг шофёри даъво қилмайдими? – деди Замира, «бирон жавобгарлиги йўқми» дея олмади у.

Бек хотинининг муддаосини илғаб, уни тинчлантириш мақсадида кулимсиради, бир зум жим ётгач, сўнг жавоб қайтарди:

– Нега даъво қилар экан, ким унга лоп этиб тўхтасин дебди!

– Барибир сиз унинг орқасидан бориб ургансиз-ку, дадаси.

Бек хотинига ялт этиб қаради. Замира шифтга тикилганча ётарди. Унинг терговчига хос тагдор «даъво»си касалхонадаги аёлнинг «Тўхтатишга бемалол улгурса бўларкан...» деган таънасини эслатди. Зеро, ҳар иккала гапнинг даромади бир эди.

Ҳа, Бек вагонни тўхтатишга улгуриши мумкин эди. Нега кўра-била туриб ҳар доим ушлаб ўтирадиган тормоз дастагини шундоққина торта қолмади. Тортишга улгурмадимми ёки т о р т г и с и к е л м а д и м и ?.. Тормоз олганида олам гулистон эди – касалхонага бор, диспетчерга учраш, инженернинг кетида сарсон бўл, Амакининг насиҳатларини эшит... шуларнинг ҳеч қайсиси йўқ эди-я! Қандай шайтон йўлдан оздирди уни? Кайфияти айтарли ёмон эмас, одатдагидек, ҳа, ҳа-я, ҳаммаси – кун ҳам, ўтирган жойи, қилаётган иши ҳам одатдагидек, вагонни тўлдириб бораётган йўловчилар ҳам ўша-ўша, ҳатто трамвай ҳайдовчисини писанд этмай темир изга чиқиб олган «Волга» ҳам («Волга» ҳайдаётган шофёр трамвайчини назарига илармиди?!) одатдагидек, фақат биттаю битта нарса бошқача – бу, Бекнинг вагонни вақтида тўхтатмагани, аниқроғи, т ў х т а т г и с и к е л м а г а н и эди! Ҳамма ҳолатлар мана шу жиндак ғайриодатий воқеа туфайли издан чиқди! Яъни, Бекнинг тасавурида трамвайнинг «Волга»га урилгани, аёлнинг юрак ўйноғи бўлгани эмас, балки вагонни тўхтатгиси келмагани в о қ е а эди! Негаки барча машмашаю васвасалар аввало ўша бир нафаслик лахзада Бекнинг «нима бўлса бўлар» деган хаёлга борганининг касофати эди!

Хўш, нега шундай хаёлга борди?! Бу саволга жавоб топиш учун в о қ е а юз берган вазиятни тафтиш қилсинми? Ёхуд шу кунларда кайфиятига бир боло бўлдимми? Эҳтимол воқеага ўша куни сахарда кўрган

туши, туш таъсирида ижарачиларни ҳайдаб солгани ҳам дахлдордир?.. Ёхуд!..

Бек бирор кори ҳол юз берса атрофлича, обдон мулоҳаза юритишни истар, бироқ кўнглига туггандек батафсил бош қотиришга улгуролмай мияси тошга айланиб қолар, хаёл жин кўчаларида адашиб-улоқиб калаванинг учини йўқотар, бориб-бориб руҳий азобланиш жисмоний толиқишга айланар эди.

Ҳозир шундай бўлди. Хотинининг бир оғиз гапидан мияси алғов-далғов. Ўйлаб ўйига етолмаса-да, билдики, Замиранинг сўрагани иккинчи даражали нарса. Бироқ... тўғри, орқадан бориб ургани учун Бек айбдор, бу ҳақда сўз бўлиши мумкин эмас, Бек ўз айбига юз чандон иқрор, уни инкор этиш нияти ҳам йўқ, бироқ Бекнинг бу хусусда баҳслашишдан кўра нега энди кўра-била туриб вагонни тўхтатмаганини, устига-устак ўзига гард юқтиргиси келмаётганини билиш муҳим эди! Тўғри, Бекнинг айби катта эмас, ҳатто мунча вас-васаю-асасага арзимас ҳам. Касалхонадаги аёл беш-ўн кунда тузалиб чиқса, Бек «Волга»нинг шофёрини рози қилса бас. Бироқ унинг қилмиши оғирроқ, борингки, энг оғир оқибатлар билан тугаши ҳам мумкин эди-ку? Наҳотки, ўшанда ҳам Бек ҳозиргидек ўзини оқлаш чораларини излаган бўларди?! Ҳамма гап мана шунда!..

Замира ҳар кунгидек эрталабки югур-югурни канда қилмади, болаларни уйғотди, ювинтирди, ясан-тусанни ўрнига қўйди, апил-тапил чой ичгач, йўлга отлана туриб эрига юзланди:

– Бугун нима қиласиз? Ишингиз тўғри бўларми-кан?

– Кечикмай борақолсанг-чи, – деди Бек ярим жаҳл, ярим ясама меҳрибонлик билан, – тўғри бўлмай, гўр бўлармиди?

Хотини кетгач, у ҳеч нарсани ўйламасликка уринди, хавотир-у ташвишларини бир чеккага йиғиштириб қўйди... Болаларини боғчага кузатиб, сўнг паркка боргунча, дарвозахонадан ўтиб қайси томонга юришни билмай туриб қолгунича ўзини чалғита олди.

Дарвоке кимга учрашгани маъкул? Диспетчерга учрашадиган жойи йўқ. Ҳозир у ер гавжум: хайдовчилар навбат кутишади, бақириб-сўкиниб йўл варақасини олишади, кейин эшикдан отилиб чиқиб йўл-йўлакай варақани кассага жойлаб ўз вагонлари томон югуришади.

Бек елиб-югураётган ҳамкасблари ўрнига ўзини қўйиб кўрди. Хаёлига келган бу фикр ажиб бир қизиқиш уйғотди. Ўзи ҳам қўлига йўл варақаси тегиши ҳамона шуларга ўхшаб вағони томон югургани югурган эди. Лекин бирон марта: «Нима қиялпман? Қаёққа, қандай юмушга шошиляпман?» деб ўзига савол бермаган, хатти-ҳаракатларини холис кузатмаган.

Унинг хаёлини бош диспетчер аёлнинг шанғиллаши бузди:

– Э, қаёқда юрибсан, йигитча? – дея бидиллай кетди у бирор нарса талашаётгандай иккала қўлини пешмапеш пахса қилиб. – Ия, жа-а, бемалолхўжа экансан-ку! Вой, опанг ўргилсин сендан! Бу ёғи тревога бўп кетдию, серрайиб туришингни қара.

– Қанақа тревога? – Бек бош диспетчернинг бўлар-бўлмасга ваҳима кўтаришини яхши биларди.

– «Волга»нинг шофёри келиб сени суриштирибди. Каттага учрашдингми?

– Ҳозир келдим, энди учрашаман-да. Ҳали барвақт-ку.

– Менга қолса кун бўйи келма, оповси. Локигинчи, укам, бу ёқда қонун бор, ҳукумат бор, мелиса бор. Биров каттага учрашиб, олдидан ўтиб қўймайсанми?!

Кун бўйи трамвай ҳайдаб шовқиндан пинаги бузилмайдиган Бекнинг қулоғи шанғиллаб кетди. Миясида «катта», «тревога», «қонун», «мелиса» деган сўзлар чувалашди. Бир муддат кўзини юмиб турди-да, «Бўлдимми?» деган маънода аста очди, аёлнинг ҳар бири ҳовучга сиғмайдиган кўкракларига, дўрдоқ лабларига тикилди. Ҳиқилдоғида зардоб қайнагандай афтини бужмайтириб, аёл қалаштириб ташлаган сўзлар орасидан «ишқал» деганини танлади. Гўё бу сўзда чуқур маъно бордек унинг мағзини чақишга уринди. Бироқ ўйлаб ўйига етолмай, аёлнинг ўзидан сўраб қўя қолди:

– Қандай ишқал қилибман? Ишқал, тревога дейсиз?!

Аёл Бек томон энгашиб овозини пастлатди:

– Ҳа, кечаси хотининг ухлатмадими, дейман. Намунча меровланасан? Каттага нега учрашмадинг, деяпман сенга.

– Мен ҳозир келдим.

– Вой, тавба!.. Кеча-чи, кеча?

Аёлнинг пахтаси чиқиб кетаёзган кўзларида на хавотир, на ачиниш – ҳеч бир ҳаяжон аломати сезилмади. Бек ажабсиниб унинг кўзларига синчиклаб разм солди. Бирор бир маъно тополмагани етмагандай сесканиб тушди. Назарида бутун вужуди аёлнинг шанғи овозига, телбатескари сўзларига тўлиб қолгандек бўлди.

У қабулхонага кириб, бурчакдаги стол ортида ўтирган ёшгина котиба қизга яқинлашганида ҳам мияси тиниклашиб улгурмаган эди. Аввалига котиба Бекка беписанд қаради. Бек унинг кўзига каттиқ тикилиб қадамини секинлатмай устига бостириб боравергач, қиз ўтирган жойидан ҳам ажабсиниб, ҳам жиндак хавотир билан боқди. Бек эса столга тақалиб тўхтади. Қиз икки қўллаб стол қиррасини чангаллади, бошини орқага тортиб рўпарасида пайдо бўлган авзон бузук кишига мўлтираб тикилди.

Бек не мақсадда кирганини унутиб унинг кўзига термилди, кўрқинч, хавотир аралаш нигоҳининг нимасидир «Волга»даги аёлнинг кўзларини эслатди... Бек қизнинг култ этиб ютинганини кўргачгина лоақал нимадир дейиши лозимлигини фаҳмлади.

– Бормилар?..

Қиз Бекнинг тайинли бирор маъно ўқиш қийин бўлган киёфасидан кўз узолмади, жавоб бермоқчи эди, тили айланмай гўлдиради, секин ўрнидан турди:

– Иш бошланишига ҳали эрта... идорада... мен барвақтроқ келгандим... Шунга...

Қиз гуноҳқорона итоаткорлик билан гапирди. Бек ниҳоятда муҳим янгиликни тинглаётгандек унга тикилиб турди, лекин қизнинг гапини англамади, сўнг ўз саволига тўла жавоб ололмагандек такрор сўради:

– Кечроқ келадиларми?

Қиз «ҳа» маъносида бошини кимирлатди. Бек лом-мим демай изига қайтди. Йўлақдан ўтиб ҳовлига чиқканида қабулхона эшиги тарақлаб ёпилди, қулфланди.

Бек маъмурият биноси рўпарасидаги гулзор ёқасига қўйилган ўриндикда бошини куйи солганча бир неча фурсат ўтирди, сўнг бошини аста кўтарди – гуллар хилма-хил, чамандек очилган эди. Бекнинг кўзига котиба қизнинг тахликали чехраси кўринди, хайрон бўлди. Маъмурият биноси парк ҳовлисининг чеккароғида, уч-тўртта мевасиз дарахт панасида жойлашган. У ерда ҳозир ҳеч ким йўқ, жимжит, гулзор ўртасидаги жажжи фавворадан сочилаётган марварид томчилар гул япроқларига тикир-тикирлаб тушяпти, анча нарида бўш трамвай вагонларининг шалдираши, ғийкиллаб бурилиши дам-бадам қулоққа баралла чалинса-да, худди уларнинг сукунат чўмган бу томонга алоқаси йўқдек эди. Шу тобда Бек ўзининг феълидан хафа бўлиб кетди. «Зигирча ташвишни минг бир оҳангга солиб ўйлаш шартми?!– дея кўнглидан ўтказди у. – Бундай ҳодисалар бўлиб туради. Лекин ким ўз ёғига қовурилиб юрибди? Тўғри, бор, аммо ўзганинг ҳасратига қулоқ тутадиганлар ҳам оз эмас... Ҳасратингни эшитгани – дардингни енгиллаштиргани...»

Бек ўрнидан даст туриб трамвайлар томонга боргиси, бориб дуч келган вагонга ўтиргиси, ғизиллаб паркдан чиқиб, мана бу ерда катгани кутиб сарғайгандан кўра, ўша одатдаги ишини қилавергиси келди. Афсуски, унга йўл варақаси ҳам, вагон ҳам берилмайди, балки у шу ерда ўтириши, Каттанинг келишини кутиши, унга учрашиши шарт. Ана ундан кейин – Катта ҳамма гапдан хабардор бўлгач, уни ишга қўйишади. Эҳтимол, ҳайфсан беришар...

Бек узоқ кутди. Сочилиб тушаётган томчиларни беихтиёр санашга уринаётганини ўзи ҳам сезмади, санайверди, санайверди, фақат орқадаги бино томондан ғалағовур, оёқ товушлари эшитила бошлагач, ўрнидан оғир кўзгалди.

Бек қабулхона остонасидан ичкарига қадам қўйдию, эшикдан нари ўтмай тўхтади – котиба қиз ҳамон ёлғиз эди. Лекин бу сафар қиз чўчимай-нетмай бошини кўтарди.

Келавермайсизми? – деди у амирона оҳангда, нимадан ийманасиз дегандек.

Бек ишшайди. Бу билан у ўзича бояги қилиғи учун узр сўраган бўлди. Директор хонаси томон имо қилиб «Келдиларми?» деди. Пойгага шайланган югурувчидек гавдасини олдинга ташлаб букилиб туришидан ҳозироқ бошлиқнинг ҳузурига кириб кетгудек, кирса бутун ташвишлардан халос бўлиб чиқадигандек туюлди.

– Уйқудан уйғонибсиз – келаверибсиз-да, – деди қиз киноя қилиб, – бахтингизга директор ҳам эрта келдилар.

Бек тушови бўшатилган тойчоқдек ирғишлади. У директорнинг эшиги тутқичига қўл чўзганида котиба тўхтатди:

– Шошманг, шошманг! Менга қаранг!

Бекнинг тутқичга чўзган қўли хавода муаллақ қолди, у бошини бурди.

– Нима масалада қиряпсиз? Қайси цехда ишлайсиз ўзи? Бундоқ тушунтиринг-да. Индамай-нетмай кириб кетаверасизми?

– Ҳайдовчиман, анави... бўйича, – деб Бек гапни қисқа қилмоқчи бўлдию «анави»ни қандай тушунтиришни билмади. Шундай деса котиба тушунаверадигандек сўзига изоҳ бермади.

– Қайси анави? – деди қиз тобора жиддийлашиб. Унинг қарашларида бояги таҳликадан асар қолмаган, Бекнинг олдида ҳимоясиз, ожиз бир полапондек қисиниб турган қиз энди Бекдан кўра юқорироқ мавқеда экани сезиларди.

Бек ўзига лозим ва лойиқ кўрмаган сўзни айтиб юборди:

– Авария юзасидан!

Овози титраб чикди. Шундай деб бир гуноҳи азимни бўйнига олиб қўйгандек чўчиб тушди. «Авария» сўзини

эшитган қизнинг юз ифодаси ўзгарди, Бекка бошдан-оёқ разм солди.

– Кечирасиз... ундай экан... – қиз кўз очиб юмгунча Бекнинг хайрихоҳига айланиб, ҳатто ачиниш билан гапира бошлади. – Ундай масалалар билан бош инженерга мурожаат қилишади...

Қизнинг узун-узун, кайрилма киприклари, шахло кўзларидаги ҳамдардлик аралаш кўркамликдан Бек ийиб кетди. Гўлдираб миннатдорчилик билдирди. Ҳозиргина бутун вужуди билан интилаётган жойга киришдан қутулганига энди тўсатдан севиниб, шу севинч далдасида қабулхонадан енгил одимлар билан қайтиб чиқа бошлади. Бироқ уч-тўрт қадам юрмай ўгирилди ва ҳамон ўзига қараб турган котибадан сўради:

– Учрашиб нима қиламан, бош инженер нима демоқчи ўзи менга?

Қиз чиройли кўзларини пирпиратиб елка қисди. Бек яна дўриллади:

– Учрашинг деяпсиз-ку, бир гапи бордир-да?!

Қизнинг ранги қув ўчди.

– Мен учрашинг демадим-ку. Ўзингиз сўраганингиз учун... Авариялар масаласида... агар вагон шикастланган бўлса... бошқалар ҳам учрашишади...

Бекнинг тоқати тоқ бўлди. У бор даҳмазадан ҳозирнинг ўзидаёқ қутулмоқчи ва яна одатдаги беғалва ишига қайтмоқчи бўлди: шиддат-ла юриб бориб қабулхона ўртасига келди, директор хонасининг рўпарасидаги қора чарм қопланган эшикка юзланди, котиба қиз оғиз очиб улгурмай, эшик тутқичини силтаб тортди, эшик беўхшов тарақлади, лекин очилмади, Бекнинг кафти, бармоқлари зирқиради.

– Бугун кечроқ келадилар, – деди котиба деярли овози чиқмай.

Бек серрайиб қолди. Кафти оғриганиданми ёки синчалақдек қиз олдида калака бўлаётганини сезганиданми – дафъатан ҳушини йиғди. Базўр жилмайди. Ҳозир бу ерни тезроқ тарк этишни, ташқарига – очиқ ҳавога чиқиб бир ҳушини йиғиб олишни, ундан сўнггина яна қабулхонага киришни маъкул топди.

Котиба кизнинг юзларида ачиниш ва ажабсиниш аломатлари кўринди. Бек кабулхонадан чиқаётганида у гап қотди:

Кечирасиз, бош инженер бугун кечроқ келмоқчи эдилар, – Бек кизнинг овозидаги майинликни илғаб унга умидвор ўғирилди. – Лозим кўрсангиз майли, учрашинг, лекин хавотирга ўрин йўқ. – Бек гапнинг охирини эшикдан ташқарида эшитди: – Келсалар, тўғри ремонт цехига ўтмоқчи эдилар.

– Ҳа-а, ўғлим, жа-а? Оғзинг қулоғингда?

Бек Амакининг уйдан йигирма одимча нарида тўхтади. Амаки нок дарахти ёнидаги ўриндиқда калта қилиб қайчиланган соқолини тутамлаб ўтирарди.

– Бўлдим? Тинчидими?

– Ҳа, – деди Бек бошини эгиб, паст овозда.

– Айтдим-ку, арзимаган иш деб. – Амаки ишонқирамай қараб турса-да, буни сездирмай гапирди, – бери кел.

Бек истар-истамас Амаки томон бурилди.

– Қадам олишингдан ичингдагини биламан, болам. Қарасам, жуда-а келяпсан, ёпирай, каттанинг кўнгли ийиб ул-бул мартабага тайинлаб юборибди-да, деб ўйлаб қолдим. Чамамда, топдим чоғи? – Амаки бошини бир ёнга қийшайтириб муғамбирона тикилди.

– Фолбин бўлиб кетинг-э, амаки. Каттадан қутулдим. Иш енгиллашди.

– Қадам олишингдан сездим... Директор танги одам, ке, қўй, шу бола ишидан қолмасин, деган-да, барака топгур. Одамнинг қадрига етади... Тунов куни гулнинг остини юмшатаётсам, биров, «Ҳорманг» дейди. Бошимни кўтармай «бахай» десам, «Бардаммисиз?» деб сўрашяпти. Қаддимни ростладим-у мулзам бўлдим. Директор! Камтарлик бўлса – шунчалик бўлар-да! Катта бошини кичик қилиб тепангга келиб ҳол-аҳволлашяпти-ю, камина бошини кўтармай ер қавляяптилар. Ёнида бош инженер илжайиб турибди. Бундо-оқ йўталиб қўймайсанми, мен...

Бек Амакининг гапини бўлди:

– Секретарь айтди – бундай масалалар билан бош инженерга учрашишим керак экан.

– Инженери ҳам тузук йигит. Каттанинг тарбиясини олган!

– Ҳарқалай, каттадан кўра у билан гаплашиш осон.

– Нимасини айтасан, катта билан катта муомала даркор. Бош инженер, ҳарқалай, ўзинг қатори йигит. Ҳарна бўлганда... секретарнинг ақли ҳам балога етади.

Бекнинг кетгиси келди, чолнинг авзойига қаради, унинг қорамтир, гўштсиз юзидаги ажин излари нимаси биландир нок дарахти танасидаги бужир пўстлокка ўхшарди: дарахтнинг ҳам, чолнинг ҳам, чолнинг бетидаги ифода ҳам, унинг кейинги вақтда майда гап бўлиб қолгани – ҳаммаси кексалик аломати эди. «Амаки, уй, нок – учови бир-бирига суяниб амал-тақал кун кўряпти. Бирортаси қуласа – тамом, Жаннаторолдан ном-нишон қолмайди. На уй, на Амаки, на мана бу нашвати...» Бек сабрсизланаётганига қарамай Амакининг анча нурсизланган кўзларига термилди. Чолнинг бит кўзлари юзи, ковокларига тушган ажиндан баттар кичрайган, қуюқ қошлари остидан нўхотдек икки қорачиқ йилтираб турар, Бек бу қорачиқлар шу қадар пурмаъно, сирли, ҳатто кишини ҳайратга соладиган даражада ғалати эканини энди кўриб турарди. Амакининг ҳикоясини қайта-қайта эшитганда унинг кўзларига бирон марта синчиклаб қарамаганига, бу митти кўзлар, салқи қовоқ ва ўсик қошлар паноҳидаги бу нигоҳ остида қандай сирлар яширинганини сира ўйлаб кўрмаганига ўзидан-ўзи таажжубга тушди.

Чол Бекнинг ҳардамхаёллашаётганини пайқаб мақсадга кўчди:

– Инженер ҳў-ў боя келганди. Ремонтчилар ёнида бўламан, деди.

Бекнинг чиройи ёришди. Ҳозир у созлаш цехига қанчалик тез етиб борса, ишлар шунчалик эрта ҳал бўладигандек. Амакининг олдига қанчалик беихтиёр келган бўлса, унинг ҳузуридан шунчалик ғайришуурий кайфиятда индамай жўнади.

Цехга кираверишда таниш созловчи йигитларга дуч келди. Улар дарвоза ёнидаги чекиш жойида тик турганча сигарета тутатишар эди.

Бизнинг ҳолимиздан хабар оладиган кунингиз ҳам бор экан-ку, деб қаршилади улардан бири.

Бек кулиб саломлашди:

Ҳорманглар, иш кўп эмасми, дейман?

Сизга ўхшаганлар иш орттириб турганда биз бекор колармидик?

Баланд бўйли, сочлари сап-сарик созловчи йигитнинг гапи ўзига наша қилиб хахолади. Унинг ёнидагиси куюк тутун буркситиб туриб чимирилди:

– Нима бўлди, Бек? Ишқал қилибсан, деб эшитдик.

– Ваҳима қилма. Сал туртиб юбордим. Ўзи йўлимга чиқиб лоп этиб тўхтаса бўладими?! Алай-балай қил-гунимча...

– Босиб ўтиб кетмабсан-да?

Бек дароз бўйли созловчининг киноясини фахмломай гуноҳини хаспўшлашга тушди:

– Ўзим ҳам билмай қолдим... Вагонни тўхтатсам бўларди... Нима жин уриб...

Бек гапини тугатмай дароз созловчи сигаретини оёғи остига ташлаб эзди-да, шеригининг билагидан олди:

– Юрақол, бутун тугатиб қўймасак бўлмайди.

Бек қўшни цех дарвозасидан кириб вагон ёнида куй-маланишаётган созловчилар орасида бош инженернинг қорасини кўргунга қадар авзои ўзгармади. Созловчи йигитларга кўнгил очганига, хасратини тўқа бошлаганига ўзидан-ўзи ранжиди, назарида улар олдида ўзининг ожиз, бечоралигини фош қилгандек, ҳатто гуноҳини бўйнига олиб қўйгандек жаҳл билан тупурди.

Икки созловчи вагон биқинидаги «тахмон»ни кавлаштиряпти, учинчиси бош инженер билан уларнинг ишини кузатяпти. Бек бош инженернинг ёнига яқинлашиб, ундан ярим қадам нарида тўхтади. Бош инженер унинг келганини пайқаган бўлса-да, пинагини бузмай созловчилар ишини кузатаверди. Бек унинг гапиришини, воқеани батафсил суриштиришини, қолаверса, кўнгилга тасалли бўладиган сўзлар айтишини кутган эди, инженер эса биронта туки қилт этмади, кўзлари багтар бепарво – унинг қарашлариданоқ Бек ўзини ҳақоратланган, камситилган деб билди. Оёғи мадорсиз-

лангандек базўр қаддини тутиб туриб қолди. Трамвай «юраги»ни кавлаштираётганларнинг қоп-қора мойли кўлларига бепарво қаради, бош инженернинг менсимай назар ташлаб кўйганидан аламини ичига ютди. Ана шундай нигоҳлар олдида бўйин эгиб туришга ким мажбур қилди?.. Ўзими?.. Шу кунларга қолмаслиги мумкин эди-ку?! Ҳаммаси йўқ жойдан бўлди-кўйди... ўртача тезликда кетаётган эди, йўлида кўкиш «Волга» пайдо бўлди, у тез бораётиб, тўсатдан кескин тўхтади, Бек тормоз чирокларининг тўқ қизариб ёнганини дарҳол кўрди, агар ўша заҳоти тормоз тутқичини тортиганида вагон кескин силтаниб бир, нари борса икки метр сурилган, лекин «Волга»га икки-уч қулоч етмай тўхтаб улгурган бўларди. Бироқ «Волга» йўлида кўриниши билан унда ғалаги, сира кутилмаган, фавқулудда... ха, ҳа, худди шундай – тўсатдан (нега шундай бўлди?) бир совуққонлик, қандайдир аламга ўхшаш, ўсмирларча ўжарликни эслатувчи н и м а д и р юз берди-ю...

Ўша лаҳзадаги хатти-ҳаракатини, шундай хатти-ҳаракат қилишга йўл кўйган феълидаги ажабтовур, ғайришуурий ўзгаришни буткул англаб етолмади. Пешонасини деворга уриб ёргудай бош қотирди, ана ўшанда кўнглидан ўтган гапни, йўқ, гап эмас, балки ниманидир эслади: тормоз дастагини силтаб тортишдан бир нафас аввал, «Нима бўлса бўлар-э!» деб юборди!.. Йўқ, овоз чиқариб айтмади, балки «Волга»га тарақлаб урилишдан етти, олти, беш, тўрт қарич, яъни ярим, чорак, ним чорак дақиқа қолган лаҳзаларда «Нима бўлса бўлар-э!» деган гап камон ўқидек шиддат билан хаёлини тилиб ўтди. Бек уни ҳали ҳеч кимга айтмади, айтиш у ёқда турсин, ўзича таҳлил қилиб, тан олишга ҳам чўчиди, янаям тўғрироғи, батафсил муҳокама қилишга сабр-тоқати етмади.

– Трамвайни шунчалик тез ҳайдаш шартми?!

– Тўхтатишга улгурар эди, индамай-нетмай гувиллатиб келди-я!

– Кўйиб берсанг йўлида дуч келганини мажаклаб ўтади, булар!

– Трамвай йўлига чиққан «Волга»да ҳам айб бор-да!

– Айбдор деб босиб кетавериш керакми?!

Бек ўшанда – кабинадан ташқарига чиққанида, милиционер унинг хужжатларини папкасига жойлаб қўйиб, воқеани кўздан кечираётганида атрофдан ана шундай лукма-ю таъна-дашномлар ёғилди. Лекин ранжигани йўқ. Ҳатто бир забардаст, тақамўйловли йигит трамвайдан туша келиб ёқасига ёпишганида, «Ҳайдашни билмасанг, трамвайчиликда пишириб қўйибдими!» деб ўдағайлаганида ҳам яқин кишисидан кутилмаганда оғир ҳақорат эшитган одамдек унга бефарқ термилиб, гарангсизб тураверди.

Бек асабийлашиб, жаҳли чапақай чиққанида вужудида алланималар остин-устун бўлиб кетар, юзида эса бунинг аксича – жуда хотиржам тортар, вазминлашар, бунга ўзи ҳам тушунмас, бу феъли ўзига гоҳ ёқар, гоҳ гашини келтирарди.

У бош инженернинг нимадир деганини хаёл аралаш фаҳмлади, гапни равшан англамаган бўлса-да, двигателни олиб ташқаридаги чўян тагликка қўйишда созловчиларга кўмаклашди. Сўнгра «энди айтинг айтадиганингизни» дегандай бош инженерга юзланди. Бош инженер ҳам, «гапиравер, қулоғим сенда» деган маънода бошини бир оз ёнга қийшайтириб Бек томон энгашди, Бек сўзлай бошлаганда бош инженер унга эмас, созловчиларнинг куймаланишига разм солиб қараганини кўрди. Лаб жуфтлаганича жим қолди. Бош инженер Бек томон росмана ўгирилди.

– Гапиравермайсанми?

Унинг товушида бетокатлик, айни вақтда энсаси қотганлик аломати сезилди. Бек буни идрок қилиб улгурмай яна бош инженернинг овозини эшитди:

– Айт, айтадиганингни.

– Секин ҳайдаб бораётгандим...

– Ҳа!

– Йўлимга «Волга» тушиб олди...

– Ҳм!..

– Узоқлашиб кетар деб ўйлагандим...

– Ҳм!..

– Тўсатдан тормоз берди, таққа тўхтади.

– Янгисини келтиринглар! – деди бош инженер созловчиларга.

Бекнинг кўксига пайдо бўлган совуқ бир тиг шиддат билан отилиб миясига қадалди. Бош инженернинг бепарволигидан Бекнинг ҳамияти вайрон бўлганди. У оғир гапириб юбормаслик учун тилини тишлаб турганида инженернинг ўзи сўз котди:

– Ҳаммасидан хабардорман. Эшитдим. Анавиларга ёрдамлашиб юбор, бугун йўлга чиқиши керак бу вагон, – деди у ва созловчиларни шоширди. – Иммилламай бўла қолинглар.

Бек созловчилар ёнига бордию нима қилишини билмай кафтидаги мой юқини бармоқлари билан арта-арта яна бош инженерга ўгирилди.

– «Волга»да одам бормиди? – деб сўради инженер.

– Шофёрдан ташқари бир аёл...

– Уларга ҳеч нарса қилмадимми?

– Йўқ, фақат аёлнинг юраги чатокрок экан, шунга касалхонада ётибди... Қўрқиб кетган эмиш.

– Шуниси чаток-да...

Бекнинг назарида бош инженер ўзи олдиндан билган нарсаларни ўсмоқчилаб сўраётганга ўхшади, зеро, унинг афтида бўлаётган муомалага муносиброқ ифода кўринмади. Бекнинг хуноби орта бораётган, бу аҳвол яна жиндак чўзилса у ўзини ортиқ тутиб туролмаслиги – бош инженернинг юз-кўзи демай гап билан савалаб ташлаши аниқ эди. «Катталиқ ҳам эви билан-да! – деб кўнглидан ўтказди у. – Бош инженер бўлсанг, ўзингга! Намунча димоғингдан қурт ёғмаса?! Ё бирор ортиқ жойинг борми, бошқалардан?..» Бек хаёл аралаш кулиб юборди. Юзини четга буриб ўзини чалғитди. У бош инженернинг чап кафти қиррасидан чақалокнинг сўрғичидек туртиб чиққан олтинчи бармоққа тикилиб қолганди. Бек беихтиёр яна ортиқ бармоққа қаради. Бу сафар у жиддийлашди – бош инженер қўлини белига тираб турган бўлса-да, олтинчи бармоқ сезилар-сезилмас титраётган эди. «Асабийлашяпти... бунинг иши ҳам бошидан ошиб ётибди-да!.. Ҳозир, сал шошмай турай-чи, бирон нима дейди-ю, ҳамма машмашани ҳал қилади-қўяди, кейин...»

– Ўша аёлдан хабар олиш керак... даъвоси борми-йўкми, билиш керак, – деди тўсатдан бош инженер.

– Бордим, гаплашдим... даъво қиладиганга ўхшамайди.

– «Ўхшамайди» деганинг нимаси? Биров бир нарса айтганда хўп дегин-да. Борган бўлсанг – яна бор, хабар ол, кўнгили сўра, узр де, фалокат де, ишқилиб, кўнглини юмшат.

Бек ичига ютиб юборган аламини бу гал яшира олмади.

– Нега мен узр сўрашим керак? – деди у жиғибийрон бўлиб. – Ахир воқеани ўзингиз тушуниб турибсиз-ку?

– Қизишманг, ука, қизишманг, – деб бош инженер Бекнинг гапини бўлди, – мен ўзингизнинг одамингизман, мен сизни яхши тушунаман, ана у – тушунмайди. Чунки у бегона. Шунинг учун унга тушунтиринг. Уқдингизми?

Бек аъзойи-баданидаги тўхтаб қолган қон тўсатдан ҳаракатга тушиб кетгандай бирдан енгил тортди. Миясида чироқ ёкилгандек руҳи равшанлашди. «У – бегона, бу – ўзимизнинг одам. Бегонага тушунтирсам, бас».

Шу тобда бош инженер дағалроқ муомала қилганида Бек айтадиганини айтиб оларди, кўнглини бўшатиб, унча-бунча одам олдида ҳамиятини ҳимоя қила олишини кўрсатиб қўйган бўларди. Аммо бош инженер мулойим гапириб қўйдию Бекнинг юрагидаги ўт-кўр ўчди-қолди. Унинг олдида ўзини жуда ожиз, ҳимоясиз гўдакдек сеза бошлади. Бир оғиз ширин сўзга шу қадар муҳтожлигидан хайрон бўлди. Лекин у «мен ўзингизнинг одамингизман» деган сўздан ҳамон масрур эди. Шунинг учун кетаётган жойида тўхтаб ўгирилди:

– Кейин йўлга чиқавераманми? Ҳайдайвераманми?

Бек «ўз одами»дан янада мулойимроқ жавоб кутган эди, бироқ созловчилар тепасида андармон бўлаётган бош инженер Бекка ўгирилди-да, уни танимагандек афтини бужмайтирди, бурнини жийирди. Бек унинг энсаси қотганини дарҳол сезди, оғирроқ гап эшитишдан чўчиб қадамни жадаллатганча цехдан чиқди.

Цехнинг ёнгинасида юришга шайланиб «ғир-ғир»-лаётган кўш вагоннинг ҳайдовчиси кўринмади. Бек ва-

гонни айланиб ўтиб кабинага мўралади. Юраги орзикиб кетди. Киришга журъат этолмай сукланиб тикилди. Шу пайт ҳайдовчи аёл пайдо бўлди.

– Ҳа, бегонасираяпсанми, ўтир, ҳайда! – деди у даб-дурустдан бакириб.

Бек ҳамон «ўзингизнинг одамингизман» деган сўзни эшитган чоғдаги кайфиятда эди. Икки хатлаб кабинага кирди, баланд, рапиданусха думалоқ ўриндикка ўтириб қўлтормозни тутдию бадани яйраб кетди.

Парк дарвозасигача бўлган йўлни бир зумда босиб ўтиш шу тобда Бекка оздек туюлди, дарвозагача лоақал ярим, бир соат юрилса, қани эди, Бек ҳайдаб бораверса, ҳеч ким «ҳай» демаса, иложи бўлса кўчага чикиб бирор-та йўналишда икки-уч қатнаса, қатнайверса... Кабина эшигига суялиб турган ҳайдовчи аёл тинмасдан жаврар, шанғиллаши бўм-бўш вагоннинг шарақ-шуруқини ҳам босиб кетгудек эди.

Дарвозага етганда Бек вагонни тўхтатди. Аёл билан жой алмашди. У ҳамон шанғиллар эди.

– Нималарни ўйлаяпсан, Бек?.. Трамвайчига хаёл суришни ким қўйибди! Вагонингни шалдиратиб ҳайдайвермайсанми?!

Бек аёлнинг гапига кулиб кўя қолди, қандайдир меҳмондорчиликда ҳаёт, одамлар ҳақида баҳслашиб кетганида бир нотаниш кишининг, «трамвайчи шопирлар ҳам шунча гапни билар экан-да» деганини эслади – ҳамкасбининг бемулоҳаза гапига индамади, унинг кайфи чоғ эди.

– Қачон ишга тушасан. Ҳали-вери бўлмас?..

– Эрта ё индинга йўлга чиқавераман, – Бек аёлнинг гапидан чўчигандек шошиб жавоб қайтарди. – Бош инженер билан келишдик.

– Даъвогар йўқми?

– «Волга»нинг капотини, орқа чирокларини шофёр билан келишсак, бўлди.

– Аввал у билан келиш, кейин бош инженерни кўндириш осон кўчади.

– Нималар деяпсиз, опажон? Бош инженер ўзимизнинг одам, тушуняпсизми, ўзимизнинг одам! – Бек яқин

кунларда бунчалик хуррам, кайфияти чоғ бўлмаганди, у ёш боладек деярли бакириб гапирди.

Ҳайдовчи аёл Бекнинг чехрасидаги мамнунликни кўриб унинг ҳам кўнгли кўтарилди, чиройи очилиб жилмайди:

– Ундай бўлса, ишинг – беш!

Опасининг кутилмаганда «ишдан кайтатуриб йўл-йўлакай» уникига кириши бесабаб эмаслигини сезган Бек салом-алиқдан сўнг нима деб гап бошлашни билолмади. Опасининг қошлари керилиб, кўзлари катталашди, ёноқ териси тортишиб оғзи хиёл очилди – хавотирнинг зўридан сал энгашиб укасига тикилди. Бекнинг кўнглидан, «каёқдан қулоғига етибди» деган фикр кечдию, тўсатдан Далавой эсига тушди. «Ҳозир балога қоламан», деб ўйлади Бек ва Далавойга айтган гапларини, Далавой Замира билан «Майли, янга, яхши-ёмон гаплар ўтган бўлса, узр» деб, хайрлашганини эслади. Опаси Бекдан хавотирлангандек ўтирган бўлса-да, ҳозир уни беандишадан олиб беандишага солиши ҳеч гап эмас эди.

Тўғри, Бек ўша куни сахарда «беандишалик» қилмаганида кўнглидагини Далавойга ошкор этолмас, бундай мулоҳазакорлик азобини кейин яна ўзи тортар, аламидан ич-этини кемириб юрар эди. «Бувам билан бувим, отам билан онам ётган хонада етти ёт бегона эр-хотин яшамаслиги керак!» деган хаёл келдию, айтадиганини шартта айтди-қўйди ўшанда. Далавойдан кутулиб энди енгил тортганида, мана, опаси бир нарсалар деб юборай деб қараяпти унга...

Бироқ опаси гапни кутилмаган саволдан бошлади:

– Тинчликми, нима бўлди?

– Тинчлик, – деб жилмайди Бек.

– Эшитиб юрагим ёрилай деди, укам. Ўзингга шикаст етмадимми, ишқилиб?

– Мана кўриб турганингиздай соппа-соғман... темир сал пачоқ бўлди, холос.

– Темир-терсаги гўрга-я, одам шикастланишидан асарин... Нима, вагон ағдарилай дедими?

Бек қаҳ-қаҳ отиб кулди. Замира, «Кўйинг, опа, ундай деманг», деди хижолатдан кизариб-бўзариб.

– Кимдан эшита қолдингиз, опа? – деди Бек кулгидан ўзини базўр тўхтатиб, одамлар нималар деб гап тарқатишмайди-я!

– Аканг телефонда айтди, аллақайси ўртоғингдан эшитибди. Ўзи ҳам келаман девди.

Опанинг гапи оғзида қолди. Доим болаларнинг отини айтиб чақириб келадиган акаси бу сафар жимгина даҳлизга кирди-да, туфлисининг боғичини ечатуриб хонада ўтирганларга зимдан кўз югуртирди.

– Қа, – деди Бек акасига пешвоз юриб жилмаяркан, – нималар деб опамнинг ўтакасини ёрдингиз?

Акаси Бек билан кўришаётиб унга бошдан-оёқ разм солди. Бек ўзини кулиб юборишдан тийиб тураверди.

Шошганда Замира шошди, у қайнагачи билан қайноғаси хабар олгани келишганидан хурсанд, дам ташқарига, дам уйга кириб-чикиб ҳар гал иккала қўлида нон-чой, қанд-қурс келтириб дастурхон тузашга тутинди.

Бек ўша в о қ е а ҳақида сўз очилишини истамай оғзига келган гапларни айтиб акаси билан опасини чалғитишга уринди. Лекин...

– Нега айтгинг келмаяпти, нима бўлди ўзи? – деб сўради опаси дабдурустдан. Акаси индамаса ҳам бошини қимирлатиб опасининг саволини маъқуллади.

– Хавотирли жойи йўқ, – деди Бек ўзини астойдил хотиржам кўрсатишга тиришиб. – Ғизиллаб кетаётган бир «Волга» тўсатдан олдимга чиқди. Йўлни ана бўшатар, мана бўшатар, деб кетавердим. Бир пайт шартта тормоз қилса бўладими?

Опаси «Вой шўрим!» деб юборди. Ёқасининг учини тутамлаб укасига олайиб тикилди. Бек опасининг кўзларини кўриб таажжубга тушди, негаки унинг қарашларидаги хавотир ўрнини пинҳона, лекин таънали бир ифода эгаллаётган – худди «ўзинг асли шундайсан» деяётгандай укасига боқиб турарди. Ким билсин, эҳтимол, айна пайтда опаси унинг болалигини, болалигидаги хулқ-атворини, қилмишларини эслаган-

дир. Эҳтимол, Бек ёшлигида ҳам катта-кичик ғалвалар кўрсатган ва қандай бўлмасин айбни бўйнидан соқит қилиш пайида бўлгандир.

Ҳозир бундай мулоҳазаларнинг мавриди эмас эди. Бек ҳушини йиғиб тафсилотини айтишда давом этди.

– Тормоз беролмадим... Бориб урдим...

– Ҳеч нарса қилмадимми?

Опаси нима демоқчи бўлганини Бек англамади.

– «Волга»гами? – деб сўради у ўсмоқчилаб.

– «Волга»гаям, одамигаям?

– Машина пачоқ бўлди. Одами безарар.

– Трамвайни тез ҳайдагандан нима фойда? Олдинда бораётган вагонни қувиб ўтолмасанг. Орқа-олдингга қараб юравермайсанми?

Бек акасининг танбеҳига жавоб қайтармади. Бундай пайтлар қарши айтилган ҳар қандай сўз баҳсни ўт олди-са олдирадими, сира пасайтирмайди. Акаси ака бўлиб бир танбеҳ берса берибди-да.

– Шунча йил кеча-кундуз трамвай ҳайдаб эҳтиёт бўлишни ўрганмабсан-да. Йўлингда машина пайдо бўлдимми, вагонни секинлат... Тўхтатиб қўймайсанми, қизиталоқни!..

– Эҳтимол шунча йил кеча-кундуз ҳайдаганим учун ҳам эҳтиёт бўлмагандирман.

Ака укасининг гапига тушунмади.

– Нима деганинг бу?!

Бек овози зардалироқ чиққанини сезиб дарҳол шаштидан тушди, қарийб бир ойдан буён уйига энди қадам ранжида қилган акасининг дилини оғритиб қўймаслик учун юзига ясама табассум югуртирди, ҳайриятки, бирор нарсани теран англайдиган одам дунёкараши анчайин тор бўлган суҳбатдошини писанд қилмай «ақлинг етмас экан, тумшуғингни сукиб нима қиласан» деган маънода яширинган табассумни акаси фаҳмламади, тўғрироғи, укасига ортиқча эътибор бермади. Бек бошлаган гапини тамомила бошқача оҳангда тугатди:

– Яхшиямки, «Волга»ни уриб юборибман, бўлмаса бугун бизникига келмасдинглар, дийдор кўришиб ўтирмасдик.

Укаси гап маромини буриб юборганини акаси сиздию сир бой бермади, опаси эса, «хой, хой»лаб Бекнинг оғзига «чанг солди».

– Нега келмас эканмиз, келадиган жойимиз шу-ку, укам. Ўзингдан қолар гап йўқ, уй-иш, иш-уй, бола-чақа деб кун ўтганини билмай қолади одам. Ўзинг ҳам яқин орада бизникига кадам босганингни эслолмайман...

Опаси бирдан жим бўлиб қолди, Бек ўзича «ҳозир бошлайди!» деб кўнглидан ўтказиб улгурмай опаси овозини ўзгартириб насихатомуз оҳангга кўчди.

– Бировнинг дилини оғритиб чакки қилибсан-да...

Бек «Хўш!» дегандек опасига тик қаради. Опаси энди мутлақ ҳақ одамдек укасини келига солиб туя бошлади:

– Юзимни шувит қилгани қўйган экансан-да, квартирга. Ё, ош-нон талаб қилдими, сендан? Ё, йигирма сўмни назаринг илмай қолдими?

– Ўша берган пулини кўчини ташиган машинага тўладим. Сизни хафа қилиш ниятим йўқ эди, опа.

– Хафа қилиш ниятинг бўлмаса кенгроқ ўйлардинг, кенгроқ ўйласанг андишасизлик қилмасдинг, ука!..

Бек акасига қаради. Акаси пешонаси тиришиб ерга қадалган – у на опасига, на укасига тарафдор бўлолмай мияси қотиб ўтирар эди. Акаси «чурк» этиб оғиз очмаётган бўлса-да, у кўнглида Бекка ён босиши аён эди.

Ижарачилар жойлашиб олганидан икки-уч кун кейин акаси келди. Ҳовлига кириб, одатича тўппа-тўғри этакдаги уй томон юрди. Ярим йўлга етар-етмас очик деразадан бегона жиҳозларни кўриб, тўхтади. Авзои бузилди.

– Опам илтимос қилдилар... – Бирга ишлашар экан... Бир йилга... – Деди Бек узуқ-юлуқ сўзланиб, – яхши одамлар экан...

Акаси унинг гапларини англадими-йўқми, тўхтаган жойида бир зум ўйга толди, орқага қайтди. Тез-тез юриб йўлакка ўтди.

– Уйга кирмайсизми? – деб Бек гарангсиди, акасини бу нохуш вазиятдан қутқазिश учун арзирли сўз тополмади.

Бекнинг таклифи акасининг қулоғига кирмади, у худди этакдаги уй деразасидан кўринаётган бегона жиҳозлар таъкибига учрагандек ўша томонга яна бир марта хавотирланиб қаради-да, «Яхши одамлар... яхши одамлар кўп...» деганча тез-тез юриб дарвозадан чиқди.

Бек ўйлаб кўрса, акаси ўша келиб кетганидан буён ҳовлига энди қадам босиши экан...

Опасининг таънасини эшитган акаси ич-ичидан мамнун эканлигини Бек янада аниқроқ, тиниқроқ ҳис қила бошлади, лекин энди у опасини ранжитиб қўйганидан ўз ёғига ўзи қовурила бошлади...

Бек адашмаган экан – кўчага чиқишганида опаси хайр-хўшни насия қилди, акаси эса унга ўзгача бир меҳрибонлик билан гап қотди:

– Энди қачон ишга тушасан?

– Эрта-индин ҳайдайвераман... ҳайдайверсам керак...

– Унгача дам ола турасан-да?

– Ҳа... йўқ, дам олмайман, бошқа бирор иш беришар...

Акаси Бекнинг елкасига қоқиб:

– Шундай қилақол, бекор юрма... Директорингга учраш, бош инженерга айт, – деди.

– Айтдим.

Бек акасининг очикдан-очик меҳрибонлик қила бошлаганидан вужудида бир ҳузурланиш туйди, шу лаҳзада акасининг туриши, қарашлари, гапириши отасига ўхшаб кетди, унинг чеҳрасидан таралган оппоқ илиқ нур бошига, елкаларига, юзларига ингандек бўлди. Ҳозир акаси нима деса Бекка ҳадсиз куюнчакликдек ёқиб тушаверар, мойдай эриб унинг ҳар қандай гапини жон қулоғи билан тинглайверар, маъқуллайверар эди.

Опаси билан акаси йигирма одимларча узоқлашишганда Замира уйга қайтиб кирди, Бек кўчада ёлғиз қолди. У кафтларини мушт қилиб костюм чўнтақларига куч билан ботирди, оёқларини кериб ерга михлангандек қотиб қолди, олислаб бораётган опаси билан акасига мунғайиб термилди... кўча тўппа-тўғри, равон, кенг, қоронғи; тобора кўз илғамай қолаётган бир жуфт

кўланка; яқин кишиларнинг меҳридан, ҳароратидан хаёллари сокинлашган Бек... «Тик!» этиб елкасига нимадир ёпишди. Нўхотдек келадиган май кўнғизи ғимирлаб костюм енгидан пастлади, тўхтади, учмоқчи бўлди, яна юрди, енг учига келиб қотди. Одам исини сезиб элас-элас кўринаётган мўйини безовта кимирлатди. Бек ундан кўзини олмай кузатиб турди, кейин ўзини-ўзи мазах қилаётгандай истехзо билан кулимсиради. «Кел, – деди, – об-бо, кўнғизча-ей, сен ҳам ғурур, виждон, ҳамиятни биласанми? Сен ҳам виждон ва ҳамият орасида қолиб хаёлларингни жиловлолмай юрасанми, ҳеч?.. Ўз уйингда ўз ҳолингга қолиш умидида кўнглингдагини изҳор қилиб «андишасиз» деган ном орттирмайсанми?.. Ахир, иложи бўлатуриб, вагонни тўхтатмадим-ку. Нега энг нозик диққада асабларим дош бермади? Айб иш қилдим. Ҳа, ҳарна бўлганда айб иш қилганим тайин, уни инкор этолмайман. Нега қилгиликни қилиб қўйиб кейин пушаймон бўламан? Ҳам ҳақ, ҳам ноҳақ бўлиш... Хайрият, яхшилик бор. Одамлар сени тушунишга, ҳатто айбингдан ўтишга, меҳр-окибат кўрсатишга ҳаракат қилишади, шунда ҳамма айбингга иқрор бўлиб, одамларга яхшилик қилиб яшагинг келади. Кейин яна... энг нозик вазиятларда кимнингдир кўнглини оғритиб қўясан. Яхши ва ёмон феълларинг қоришиб кетади, оғзингдан чиқаётган гапинг, қилаётган ишинг бадахлоклик эканини сўнгроқ – фурсат ўтгач тушунасан, бунинг учун ҳар сафар ич-этингни ейсан, лекин... худди шундай ҳолатларга қандай тушиб қолганингни сезмайсан... Нега шундай?..»

Бек ёнига тақалиб тўхтаган «Жигули»га қайрилиб қарамай йўлида кетаверди, «Жигули» икки марта қисқа-қисқа сигнал берди. Бек ички бир қайсарлик билан атайин йўлкага ўтмади, ёнида келаётган «Жигули»га ўгирилиб қарамади ҳам. «Зўр келса, шофёр ойнадан бошини чиқаради, сўқади, сўкинади, кейин кетаверади».

– Хў-ў, акам, шаҳар маҳрингизга тушган бўлсаям одамлар юрадиган йўлкага ўтинг!

Бек лужманинг ярмини эшитгандаёқ унинг ясама зарда билан айтилаётганини сезди. Овоз эгасини танидию

ичида нимадир «шув!» этди, сездирмай уф торгди. Шофёрнинг ёнидаги эшикни очиб ўтираётгандагина юзида кутилмаган учрашувдан ўзини мамнун қилиб кўрсатувчи ним табассум пайдо бўлди.

– Нима қилиб тентираб юрибсан?

– Ўзинг қачон келдинг, Ўктам? Омонмисан?

Бек дўстининг елкасига қўлини қўйиб унга қаради. Ўктамнинг шундайгина ҳам энсиз пешонаси чуқур ва тарам-тарам из тушганидан янаям тор кўринди, калта ўсган сочи қошига тегай-тегай деб қолган, Бек дўстининг пешонасидаги бу ажинлар нималарнинг касрига чуқурлашиб кетганини билиб олиши зарурдек унга синчков тикилди.

– Министрликка келдим. Кечкурун қайтаман.

– Келишингдан кетишинг тез. Намунча?

– Битта экскаватор бор эди. Бизга ажратилган, ўтган ҳафтада олиб кетишга келишгандик. Кеча кўнғироқ қилсам «алай-балай» деб...

– Битта экскаватор деб шундан шунга ўзинг келдингми?

– Шаҳарнинг у чеккасидан бу чеккасига трамвайни шарақлатиб қатнашдан бошқа ташвиши бўлмаган одам экскаваторнинг кадрига етармиди, оғайни! Сенга айтсам, ўша экскаватор деб тўртинчи марта келишим, керак бўлса, яна қатнайман, лекин бизнинг трестга ажратилган техникани олмай қўймайман!

– Яхшиям машинанг бор.

– Бўлмаса сени қаёқдан учратардим.

– Учратаман, дийдор кўришаман, деган одам уйга боради, меҳмон бўлади.

– Ҳа-ҳа-ҳа! Уйингга ҳеч борасанми, ўзи? Аввалги сафар киргандим-ку. Қизинг «Адам хў-ў кечкурун, биза ухлаганда келадила» деди.

– Ишимиз шунақа-да...

Бек ўз ҳаёлларига чалғиб муомала қиларди. Дўсти уни қаёққа бошлаб кетаётганини суриштириб ўтирмади. Ўктам ҳам бу ҳақда лом-мим демай ўзининг иш-ташвишларини тўкиб солди. Унинг ҳасратидан чанг чиқар, лекин гапининг оҳангидан ҳасрат қилаётганга

ўхшамас, аксинча, бошидаги минг бир хил ташвишдан хузурланаётгандай гапирарди.

Шаҳар марказига яқинлашганларида «Жигули» йўғон танасига беш-олти кишининг кулочи етмайди-ган кекса чинор соясига ўтиб тўхтади. Бек шундагина тушлиқ вақти бўлганини, ҳатто корни оча бошлаганини, Ўктамнинг шу ердаги ошхона чучварасини хуш кўришини эслади. «Ҳар келганимда кириб икки порс чучварани паққос туширмай кетмайман» деган эди бир куни.

Бек ўзича «об-бо» деб юборди. «Қаёқдан ҳам учрати-тиб қолди».

Шифти гумбазли, нақшин деворли ошхонага кириши билан Ўктам навбатга бориб турди. Бек унинг қулоғига оғзини яқинлаштириб, «Менда ҳеч вако йўқ. Уйда қолиб кетибди» деди. Бошқа вақт у бундай гапни шунчалик бамайлихотир айта олмас, истиҳола қилган бўларди. Лекин айни чоғда тортинмай-нетмай айтганига ичида севинди.

– Қошиқ олиб, чеккароқдан жой эгаллаб тургин, қорнингни тўйғазишга қурбим етади, – деди Ўктам ода-тича ҳазилга жиддий тус бериб.

Бек индамади, бир қўлини қошиқ ва санчқилар солинган тоғорачага чўзганча туриб қолди. У хаёлан ўзининг феъл-атворини Ўктамникига қиёслаётган эди.

Катта қурилиш ташкилотида бош инженер, кунига юз бир хил одам билан муомала қилади, битган ишидан битмагани кўп. Лекин қачон қарама – қувноқ, тиржайгани тиржайган – на сиқилади, на ковоқ-тумшуғи осилади. Ҳасрати ҳам боягидай – дардидан ўйин-кулгиси бисёр.

Бек ҳам шундай бўлиши мумкин-ку. Ҳуда-беҳуда ўйлайвергани, йўқ жойдан ташвиш топиб «нима қилса тўғрию нима қилса нотўғри» деб бош қотиравергани билан ёғи чиқаётгани йўқ. Дунёда Бекка ўхшаган одамлар кўпроқми ёки Ўктамга ўхшаганларми?..

Бир куни шу мавзуда баҳслашишди: «Шунча ташвишни қандай қилиб бошингга сиғдириб юрасан?» деган эди Бек таажжубланиб. Ўктам дўстининг соддалиги-

дан кулди. «Ҳар бир ишни эплаган одам қилади, – деди у. – Агар калламга сиғдирилмасам, ҳар куни ишим оғир деб оҳ-воҳ қилаверсам, демак, ишни эпполмаганим – шу. Буни иш деб қўйибдилар, иш, меҳнат, «труд» – от слово «трудно-е!», тушундингизми, Бек йигит? Мабодо, мен бош инженерликни эпполмаётганимни сезиб қолсам, ўша заҳоти ишдан бўшайман. Ҳа! Дунёда касбдан кўпи борми, қўлимдан келганига ўтаман-кетаман, дўстим!»

Бек Ўктамнинг ўша сўзларини хаёлидан кечирганча иккита қошиқни сиқимлаб бўш жой қидираркан, миясига келган совуқ бир фикрдан аъзои-баданига муз югурди: «Касб-ку – кўп, униси бўлмаса бунисининг бошини тутиб кетаверасан, бордию, яшаш қўлингдан келмасачи?.. Дунёнинг аччиқ-чучук кунларининг дам остидан, дам устидан ўтиб, умргузаронлик қилишни истасанг-у эпполмасанг, бошингни каёққа уришинг керак?»

Ўктам девор ёнидаги столга бориб ўтириб олган, ҳамон бўш жой излаб аланглаётган Бекни «ҳой-ҳой»лаб чақирар эди. У Бекнинг қўлидан қошиқни олди-да, қизил қалампирга ботирди, сўнг чучвара юзидаги қатикни ҳафсала билан аралаштириб, кафтларини бир-бирига ишқаб гапирди.

– Бу чучварани емабсан – дунёга кемабсан! – Ҳа-а, ол, дўстим. – Ўктам чучвара еб туриб яна эски ашуласини бошлади. – Ҳар сафар келганимда шу ерга кирмай кетмайман. Оҳ-оҳ, аччиққина бўп кетибди-я! Олсанг-чи! Буни мазза қилиб, иштаҳа билан туширади-да, йигитнинг гули! Мазасини айтмайсанми! Бай-бай-бай!

Бекнинг назарида рўпарасида кўзбойлоғич ўтирибди-ю, гўё уни сеҳрлашга уринаётгандай... Орадан бирикки дақиқа ўтгач, Бек ҳушини йиғди, кулимсиради, дўсти чучварани ютоқиб оғзига солаётганини кўриб ўзи ҳам дамо-дам кавшанди. Ўктамнинг чакаги тинмади:

– Қайси бир сафар келганимда министрликка бирров кириб чиқаман деб ушланиб қолдим. Заммин билан телефонда келишдик. Битта хужжатнинг икки жойига шундоққина имзо чекса, вассалом, ишим битди, ҳайё-хуйт деб йўлимга кетдим эди. Яна, шу бугуноқ қайтишим

керак, бу ёғи йўл олис, тунга қолиб кетмай, деб олдини олиб ҳам кўйдим. Рози бўлди. Физиллаб етиб борсам, қабулхонада беш-олтитаси навбат кутяпти. Бемалол ўтиришларидан ҳаммомга келган чолларга ўхшайди. Кириб кетаверай десам, истиҳола қиласан, одам. Кирмай десанг... Котиба қизга бориб, «шундай, шундай, ҳозир гаплашдик» десам, «Хўп бўлади, ҳозир» деди-да, қоғозларни қўлимдан олиб ичкарига кириб кетди. Чамамда, ичкарида анча ушланиб қолди чоғи. Бир маҳал қайтиб чиқиб индамай жойига ўтириб ишини қиляпти. «Ҳа» дедим. «Уч киши билан жиддий гап бўляпти. Айтолмадим» дейди. Гапини эшитиб тутуним чиқиб кетди.

– Дарров-а?

Ўқтам Бекнинг саволига тушунмади.

– Дарровинг, нимаси?

– Куни билан ўтирмадинг-ку, ўша ерда?

– Тарс этиб ёрилай дедим, ичим таталаганидан бир жойда тинч ўтиролмай дам секретарга қарайман, дам навбатдагиларга. Бир кўнглим ўзимни шартга ичкарига урайми дейди.

Бек Ўқтамни учратганидан бери биринчи марта жонланди. Ўзига керакли мавзуга ўтилгандек дўстига тикилди:

– Ҳуноб бўлиб кетдингми?

– Ҳуноб бўлиш ҳам гапми? Иккита имзо учун уч соат кутдим. Кун кеч бўлаёзди. Ўша куни қайтиш ниятидан воз кечиб шошилмай лифтга келсам бояги котиба тиржайиб турибди. «Боядан бери типирчилаётган эдингиз, нега шошилмаяпсиз?» – дейди. «Бўлар иш бўлди, энди эртага жўнаймиз-да», дедим.

Ўқтамнинг лаби-лабига тегмаса-да, овқатни миқ этиб оғиз очмаган Бекдан кўра тезроқ тушираверди.

– Кўчага чиққанимизда одоб юзасидан машинага таклиф қилдим. «Вой, жуда яхши бўлди-ей» деб ўтириб олди. Одамгарчилик қилмасам кимнинг кўнгли қолаётувди... Айтган томонига ҳайдайвердим. Бора-боргунча бижиллаб қулоқни батанг қилворди. «Хўжайинда машина борми?» десам, «У кишининг пешоналарига машина битгунча, мана, сизга ўхшаш меҳмонлар куним-

га яраб турибди», дейди. «Ол-а» деб қўйдим ичимда. Қарасам, туппа-тузук, кетворган хонимчалардан...

– Қоғозингга имзо чектиргунча тоза хуноб бўлгандирсан?

Ўктам Бекка ҳайрон бўлиб қаради, кейин:

– Қўл қўйдирдим, дедим-ку, – дея жеркиб ташлади.

– Уша имзо чектиргунингча, гоҳ котобага ялиниб, гоҳ навбатдагиларга мўлтираб, гоҳ ичкарига кириб кетай-кириб кетай деб тоқатинг ток бўлгандир? Бу ёқда йўлинг олислигидан ичингни ит таталагани-чи?.. Ундай десанг, навбатдагилардан бирортасининг вақти сеникидан ҳам зикрокдир, ҳойнаҳой! Сен эса, ўз ишингни битириш пайида бўляпсан.

– Хўш, сенингча нима қилишим керак эди?

– Биламан, менинг маслаҳатимга қараб қолган жойинг йўқ, лекин ана шундай ҳолатларда, лоақал ишинг битгач, нима иш қилганинг, одамларга қандай муносабатда бўлганинг, улар сен ҳақингда не хаёлларга боришганини ҳеч ўйлаб кўрасанми?

Ўктам қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборишдан ўзини базўр тийди. Оғзидаги луқмани ютатуриб сўради:

– Ҳамма трамвайчилар ҳам шунақа мижғов бўлишадими?.. Ҳарқалай, ланжликда сендан ўтадигани йўқдир-ов!

Дўстининг заҳарли кинояси Бекка заррача оғир ботмади. У Ўктамдан саволига жавоб кутар эди. Ўктам буни тушуниб, жиддийлашди.

– Бўлиб ўтган ҳар бир муомала, ҳар бир талашиш-тортишишни ўйлайверсанг, ўзингча муҳокама қилаверсанг, яшашга вақтинг қоладими, ўртоқ?! Муҳокамадан нима чиқади? Эзилиб, ўз ёғингга ўзинг ковурилиб юраве-расан – бошқа гап йўқ. Ёруғ дунёда яшаяпсанми, ҳамма қатори юр-тур-кул, ишла, айшингни сур! Одамларга сенинг боши берк, учи-кети йўқ хаёлларинг эмас, келтираётган нафинг, кулиб турган башаранг, ширин сўзинг керак... Бу гаплар сенга кор қиладими-йўқми, билмадим-у, лекин мен битган ишни ўйлаб, миямни ғалвирак қилиш одатим йўқ.

Бек оғзини очганча, киприк қоқолмай қолди. Ўктамдан сира бундай гап кутмаган, дўсти бутун фалсафасини

дастурхонга тўкиб ташлаганидан таажжубда эди. У бу фалсафани ҳазм қила оладими-йўқми ҳали номаълум, ҳозирча Ўктамнинг ҳар бир сўзи Бекнинг ичига тикандек кадалаётган ва у ич-ичидан ёқимли бир азобни туяётган эди.

Ўктам эса, бир юмалаб ялмоғизга айланиб қолган паридек саргузаштини давом эттирди:

– Хулласи калом, бояги хонимчанинг уйларига етиб бордик, тушақолай демайди. Нима эмиш? Келган-кетганимда у кишимни уйларига олиб бориб кўярмишман... Машинани силлиқ ҳайдармишман. Алай-балай деб айлантириб ўтиришга сабрим чидамади, мақсадга кўча қолдим: – «Ўзимиз силлиқ йигитлардан-да», дедим. «Силлиқ йигит бўлганингиз учун чиқдим-да, машинангизга» деб жаранглади кулиб юборса бўладими! Мен ҳам хахолаб туриб, «Ўзимизнинг дидимиздаги қизчалардан экансиз» деб елкасига қоқиб қўйдим. Бир қараш қилди-бир қараш қилди – асти кўявер! Бунақасини кўрган эмасман: ҳам хуморли, ҳам ёқимтой, ҳам норози, ҳам ишваю нозланиш, ҳам таҳдидли... хуллас, елкасига қоқиб қўйганим ёқдими-йўқми – билолмадим. «Келган-кетганингизда йўқлаб тулинг» деб машинадан тушди... Онаси мен учун тукқан экан, ўзиям!.. – Ўктам атрофга аланглаб лабларини чапиллатиб ялади. У овқатнинг таъмига тамшандими ёки бошқа нарсагами – Бек ажрата олмади, ўз хаёли билан бўлиб узундан-узоқ савол берди:

– Агар ўша кутишингда сира ишинг битмаса, ўтираверсанг, ўтираверсанг, министрнинг муовини қачон имзо чекишини айтмаса, сен уйга қайтишинг, ишларинг бошингдан ошиб ётганини ўйлаб ажриққа ағангадек кутаверсанг, жа-а, устомонлик қилсанг, навбатда ўтирганларнинг бетига оёқ қўйиб ичкарига кириб чиқсанг, кейин хижолат чекасанми? Ёки ноиложликдан шундай қилганинг учун афсусланасанми? Ҳозир асабийлашиб, эзилиб, тоқатсизланиб турганингдаги аҳволингни қандай қилиб зум ўтмай тамом унутиб юборасан? Жилла курси, беихтиёр ўйларсан ахир?!

Ўктам стулга ясланиб мамнун жилмайди, кейин кулди:

Мен беихтиёр деган ҳолатга тушмайман, нимаики қилсам ихтиёрим билан, кўриб-билиб, тушуниб-етиб қиламан, мен беихтиёр ўйга толадиганлар тоифасидан эмасман. Маъкулми?..

Ўқтам Бекнинг тақсимчасига қаради.

– Мана, – деди у дўстининг овқатига имо қилиб, – сен ихтиёр-беихтиёр дегунингча мен овқатни паққос еб битирдим, шундай жонон таомни совутиб ўтирибсан. Э, ол-е, овқатингни, емоғинг шу бўлгач, ишларинг бундан ортиб гўр бўлармиди?!

Ўқтамнинг жаҳли чиқа бошлаганини ўзи ҳам сезмади. Рўпарасида бақрайиб ўтирган дўсти жуда ношуд, нотаваон кўриниб кетди кўзига ва оғзига келганини шартта-шартта айтиб ташлашга лаб жуфтлади:

– Қилган ишимни беихтиёр ўйлайманми-йўқми, нима қизиғи бор? Ҳа, қизиғи ҳам бор, дейлик, сарик чақалик наф тегадими қизиқ учун ўйлагандан?! Қаёқдаги алмои-алжои ўй-хаёлларда бош котиргунча, ўзингнинг кимлигингни билиб қўйсанг бўлмайдимми?!

Бекнинг кўзлари баттар катталашиб, чаккасидан тер чиқиб кетди. Ўқтам қўлини пахса қилиб гапида давом этди:

– Масалан, мен уч юз-тўрт юз одамнинг бошини қовуштириб йўлга сола оламан. Ҳаммасини беш қўлда таниб олишга, ҳаммасининг дийдиёсига қулоқ солишга қурбим етади... Демак, жамиятга керакли одамман. Дунёга келиб нима орттирдим, ўзим кимман, одамларга нафим тегяптими, деб ўйлаб кўрганмисан ҳеч?.. «Трамвайчиман» дерсан. Лоақал, шу ишингни эплаштириб, рангингга ранг кириб, одамлар қатори қадингни тутиб юрсанг қани эди, Бек! Афти-ангорингни кўриб... Эртаю кеч бошингни кўтармай меҳнат қилганинг билан ҳеч нарса чикмайди, билгинг келса, жамиятга қора ишчилар эмас, ўз қадр-қимматини англаган мияси бутун ишчилар керак!..

Бекнинг бадани қизиб, боши гувиллади, ранги кум ўчиб, қулоғига гап кирмай қолди. У ўртоғини жуда узоқ вақтлардан буён энди учратгандай, кўзларига ишонқирамай тикилди. Ўқтам ҳам фавқулудда сўз кутиб

жим бўлди, «Ҳа, нима?» дея Бек томон бошини энгаштирди. Бек авзоини ўзгартирмай, босиқлик билан паст, лекин дона-дона шивирлади:

– Бир сўминг борми?

Ўктам тушунмади. «Нима?!» деб бошини у томонга янаям энгаштирди, Бек кўрсаткич бармоғини чўзиб, «...бир сўм» деб такрорлади. Ўктам шу захоти кўкрак чўнтагидан тўрт-бешта бир сўмликни чиқариб унга узатди. Бек ҳардамхаёл бир кайфиятда унинг биттасини олди-да, буклаб чўнтагига солди.

– Олавер! – деди Ўктам пулни узатиб.

– Энди кетгин.

Ўктам оғзини хиёл очганча суратдек қотиб қолди. Бу гап ўзига тегишли бўлишини тасаввурига сиғди-ролмаганидан ён-верига, ҳатто орқасига аланглади. Бек бирон-бир маъно уқиш қийин бўлган ўлик нигоҳини Ўктамдан узмай ўтираверди.

– Кетақолгин.

– Сен-чи?.. – деб сўради Ўктам баттар ҳайрон бўлиб. – Қаёққа кетай?..

– Гапирма... Қаёққа бўлса ҳам.. фақат кет... Тушундингми?

Бек жуда совуққонлик билан, аниқ-тиниқ эшитиладиган қилиб айтди.

Ўктам стулни оёғи билан тараклатиб суриб, қадини ростлади. Афти қизариб, кўзлари катталашди, Бекнинг авзоидаги ўзгаришни тушунолмайд тўсатдан телба бўлиб қолган одамга қарагандай бўзрайди. Кейин юрди, кетаётиб бир-икки дафъа ўгирилиб қаранди, ошхонадан чиқди.

Бек елкасидаги зил-замбил юкни ирғитиб ташлагандай энгил тортди, кўксига ёқимли шабада урилиб вужуди яйради, атрофга аланглади.

Ошхона хўрандаларга тўла, ғала-ғовур, биров навбатда турган, биров овқат олиб бўш жой излаган, ўтирганлари шاپиллатиб чучварани паққос тушириш пайида. Бек эса – ёлғиз. Шу ўтиришда у кўнглига зардобдек йиғилган саволларга жавоб изламоғи керак. Билъакс, қачонгача тайсаллайди. Ўктам айтмоқчи, яна «ўз ёғига

ўзи қовурилиши»га ўрин қолмади. Дангал ҳал қилади-кўяди, аввал касалхонадаги аёлдан кўнгил сўрайди, шофёрни рози қилади, гуноҳини бўйнига олиб виждонни поклайди, сўнг шунга яраша – яна аҳмоқона гуноҳларга йўл қўймаслик учун хушёр бўлиб яшайди. Ана ўшанда бир дамлик эҳтирослар алдовига учиб бошкаларнинг кўнглини оғритиб қўймайди. Ўша воқеа охиригиси, энди оғирроқ бўлади, ахир ҳамма нарсани вазминлик билан битириш мумкин-ку, мана, Ўктам... дарвоқе, Ўктамни ранжитиб қўйгани-чи?.. Демак, охириги кўполлиги мана шу. Яна нима жин уриб Ўктамдек қадрдонига тўнглик қилди, нега ҳайдади уни? Тўғри, Ўктамнинг бачкана саргузаштларини эшитиб ўтиришга сабри чидамади, унинг ўрнига Бек ўз хаёли, ўй-ташвишлари билан ёлғиз қолгиси келаётган, боя Амаки тайинлаган маслаҳатни ўзгача бир тош-тарозига солиб кўриши керак эди. Амакининг айтганлари қулоғида...

Яъни, Айри гузарини топиб бориши, у ердаги чорраҳа ўртасида туриб сувга тикилиши, кўнгил изҳорини сувга тўкиши керак.

Амаки уни худди олис юртлардаги кимсасиз ғор ёки чангалзорга макон қурган сеҳргар ҳузурига юбораётгандай гапирди: «Пиёда юрасан» деди, «Бораверасан, бораверасан, чап томонда юқорилаб кетган тупроқ кўча келади, бурилмайсан, сенинг йўлинг тўғрида, дуч келган йўловчидан ҳам сўраб-суриштираверма, ўзинг топиб борганинг маъқул» деди.

Амакининг ўзи сеҳргар эмасми? Гап-сўзлари намунача сирли – эртак айтяптими? Ўша дақиқада Амаки жуда қаримсоқ, хў-ў юзни уриб қўйган, ҳатто юз эллик йил яшаган, лекин сира ўлмайдиган одам бўлиб кўринди кўзига. Бек киприк қоқмай унинг гапига қулоқ тутди:

«Яна икки чақирим юрганингдан кейин йўл бирдан тораяди, чўчима, дадил боравер, кўча торайиб-торайиб охири ичакдек кичраяди, энг тор жойидан яккакифт бўлиб ўт. Ўша ердан ўтиб олсанг бас – у ёғи кенг майдонга чиқасан. Фақат қулоғингда бўлсин – майдонга ўтма, тўппа-тўғри Айри гузарига олиб борадиган чорраҳа ўртасига етгин-да, туравер, қимир этма. Чорраҳанинг

остидан сув ўтади, катта анҳор шовқин солмай, сокин оқади, сен уни бирдан кўрмайсан, бир оз кутганингдан сўнг сувнинг булбулнинг хонишидек ёқимли жилдир-жилдири эшитилади, сен ундан кўз узма, тикилаверсанг, тикилаверсанг сув аста-секин тиниқлашади, тоғ дарёсидай анҳорнинг туби кўрина бошлайди. Ана ўшанда эс-хушингни йиғ, чалғима: фурсатни бой бермай гапир, гапиравер, гапиравер, кўнглингдаги бор ҳасратингни тўкиб сол, одам зоти яқинлашгудек бўлса қайрилиб қарама, гапиравер... у ёғи ҳаммаси хайрли бўлади, ишинг юришиб кетади. Борақол, ўғлим, бор... Мушкулинг осон бўлсин...»

Бек Амакининг ҳеч кимникига ўхшамаган йўриғи учун кўнглида ташаккур билдирди, ўтирган жойида уни хаёлан қучди, қари, серажин, нокнинг танасидек ғадир-будир юзидан ўпди. «Хайрият, бошқалар ташвиши билан яшайдиган шундай одамлар бор» деб ўйлади. Севинди.

Ошхонага келаётган одамларнинг кети узилмайди, келаверади, келаверади: киргач, тўғри овқат сузиладиган томонга юради, навбат эгаллайди, аланглаб залга, овқатланаётганларга қарайди, навбати яқинлашган сайин тақсимчаларга сузилаётган овқатдан кўз узмайди, ниҳоят, кўлига теккан тақсимчани кўтариб бўш жой излашга тушади, топади, ўтириб олиб умрида чучварани биринчи бор кўргандек фавқулудда иштаҳа билан оғзига тикиштира бошлайди, дам-бадам чучварани чапиллатиб ейишлари, сувини хўриллатиб ичишлари эшитилади, овқатланиб бўлганлар хотиржам суянчикқа ясланади, уч-бурчак қилиб қирқилган сарғиш қоғозга одоб билан лаблунжини артади, кейин виқор тўкиб вазмин қадамлар билан ташқарига чиқишади... Ҳар куни шу... Одамлар бир хил, стол-стуллар, тақсимчаю қошиқ-санчқилар, паққос туширилаётган таом, ҳатто иштаҳалар ҳам бир хил. Бек совиган чучварасига қарай олмади, карагудек бўлса баралла сўкиниб юбориши ёки кўнгли беҳузур бўлишидан чўчиди, шу боис ўрнидан даст турди-да, шошилиб ташқарига чиқди. Агар у йўлни тиккасига йўлкадан солса ва мабодо чинор ёнида Ўктам уни кутаётган бўл-

са терс бурилиб жўнаб қолишга иродаси етмаслиги, индамай дўстининг машинасига ўтириб, «Кетдикми?» деб ундан сўраши муқаррар эди. Феъли ўзига маълум: биров билан муомалада кўнглида борини ошкор қилади-қўяди, бетингда кўзинг борми демай суҳбатдошини қайириб ташлайди ва зум ўтмай уни мулзам қилиб қўйганидан дили озор чекади, тилини тия олмаганидан койинади, қайтиб шундай қилмасликка ўзига сўз беради, лекин кези келгани ҳамон яна бетгачопарлигидан қолмайди.

Бек чучварахонадан чиқаётиб шуларни ўйлади. Чинор ёнида Уктамга дуч келиш эҳтимолидан чўчиб дархол ўннга бурилди, энсиз гулзорнинг ўртасига оёқ учини қўйиб ҳатлади ва хиёбонни кесиб ўтиб, катта кўча ёқасидан гавжум йўлакка ўтди – йўловчилар орасига сингиб кетди.

Ён-верингдан, рўпарангдан одамлар гуррос-гуррос ўтаверади, йўловчиларнинг охири кўринмайди, хилма-хил қиёфа, хилма-хил афт-башара. Муҳими – ҳеч қайсиси сенга гап қотмайди, жимжит. Кетаверсанг, чурқ этиб оғиз очмай юраверсанг, шундай дамларда танишбилишинг ҳам дуч келмаса, дуч келса-да, индамай ўтиб кетаверса, сен ўз хаёлларинг билан ёлғиз қолаверсанг, йўлда давом этсанг...

Аллақайси шаҳарга борган дўсти айтганди: ...икки-уч кунга мўлжалланган юмушини битириб улгурмабди, бир ҳафта-ўн кун ўтибди ҳамки, иш жойидан силжимабди. Шаҳар катта, ғиж-ғиж одам, лекин дард-ҳасратига кулоқ соладиган кимса йўқ. Хуноби ошиб хафақон бўлаёзибди. Тарвузи қўлтиғидан тушиб хаёл суриб бо-раётган экан, кўчанинг нариги томонида танишини кўрибди. Қичқириб юборай дебди-ю, унинг хаёлини бузгиси келмабди, тўсатдан худонинг ўзи етказган, учрашса, муқаррар ёрдами тегадиган одамани кўрмасликка олибди – индамай йўлига кетаверибди.

Бу қилиғи учун кейин роса пушаймон ебди, ўша заҳоти танишидан маслаҳат ё ёрдам сўрамагани учун ўзини бўралатиб сўжибди. Бироқ бўлар иш бўлган, танишини қаёқдан излашни ҳам билмас экан. Фалакнинг гардишини қарангки, эртасига саҳарда ўша таниши

хаёлчан акамни суриштириб топибди. Кучоклашиб, ўпишиб сўрашибди. Нима дебди, денг? «Кеча мирикиб хаёл суриб кетаётган экансиз, фикрингизни бўлмай деб чақирмадим». Ажабо, у ҳам бу йигитни кўрган экану, мулоҳазага бориб...

– Бизда-чи, бизда?!

Каллангдаги хаёл билан кимнинг неча пуллик иши бор? Ўй суриб кетаётганингда елкангга бир уриб ўтакангни ёради, ёнингга машинасида келиб ўгирилиб карамагунча сигнал бераверади. Ўзининг кўнгли тусанган овқатини кўярда-қўймай сенга тикиштираверади, кўнглинг тусайдими-йўқми, сенга ҳемирлик қизиғи йўқ ташвишларини, оилавий маш-машаю ҳасратларини ипидан-игнасигача тўкиб солаверади. Дод деб юборсанг – телба бўлибди дейди, дийдиёларингни тинглагим келмаяпти, мени тинч қўй десанг – одамгарчиликдан чиқдинг хисоб! Йўқ, буниси етмагандай қайси аёлни қандай килиб илаштиргани, у билан қандай ўпишганигача айтади, айтаверади, сен эса илжайиб, тиржайиб тинглашинг, ора-чора, «Ў, зўрсан-ку!» деб ҳайратга тушишинг ҳам керак. Муросаю мадора учун.

– Муомала одобини яратганинг отасига раҳмат-э!

Кетгин, бор, дўстим, ҳозир кўзимга кўринма, каллангда ивирсиган алмои-алжои ташвишларингга кейин, бирон бўш вақтимда, асабларим дош берган пайтда кулоқ соламан, дўстгинам, ана ўшанда бугунги кўполлигим учун узр сўрайман! Ҳа, дўстим, ҳозир машинангга ўтирда, фақат мени ўз ҳолимга қолдир, борақол, юмушларингни битир...

Бек Ўктамни койиса-да, ўзи тезлик қилганини, кўполлигини ичдан тан олар, шунинг учун у кўнглининг туб-тубида узр сўрай бошлаган, қисман бўлса-да, айбдорлигини сезаётган эди.

Бир оз сабр қилганида, лоақал, муроса учун чидаганида Ўктамнинг бетига чопмаган, дўстлигига раҳна туширмаган бўларди. Ахир, кўпинча шундай қилади – ўзига ёқмаган суҳбатдошининг бетига бақрайиб туриб ҳам унинг гапларига кулоқ солмайди, «ҳа, ҳа» деб жил-

майиб ўтираверади. Баъзан бу устомонлиги жуда оғир кечади, шундай бўлса-да, суҳбатдошининг кўнглини оғритмаганлигига севинади. Бугун эса, йўқ, шу кунларда асаблари панд берапти. Унинг бу абгорлиги ўтган кунги тушидан бошланди. Ўша куни эрталаб уйғонгач, бир оз мулоҳаза юритганида кўрган тушининг аламини Далавойдан олмганида, олдига тушган «Волга»ни кўриши ҳамоно тезликни пасайтирганида, пасайтирмаса ҳам тормоз тутқичини дарҳол тортганида – одатдагидек тинчгина яшаётган, эрта туриб ишга ошиқаётган, одатдагидек куни билан трамвай ҳайдаб шом қоронғисидатолиқиб уйига қайтаётган, ухлаб қолган болаларининг пешонасидан одатдагидек бир-бир ўпиб ўзи ҳам ўрнига чўзилган бўлмасмиди...

У гавжум йўлакдан узок юрди, рўпарасидан, ён-веридан ўтаётган одамларга қарамади, фақат дам-бадам хаёли тўсатдан бўлиниб, гоҳ ўнг, гоҳ сўл томонига ўгирилиб кўярди. Бир сафар ёш, хушрўй қизнинг мовий кўзларига кўзи тушди. Қиз кулимсиради. Кулгичлари чуқурлашиб ўйноқи нигоҳида савол аломати пайдо бўлди, кейин тесқари ўгирилди – Бек муддаони англамади, кетаверди...

Хиёл юргач, назарида биров атайин рўпарасидан яқинлашаётгандек туюлди – беихтиёр бошини кўтарди – ҳайбатидан от хурқадиган ўрта ёшлардаги киши тиккасига устига босиб келаверди – Бек у кишининг жисми-жасадидан кўра олайган кўзи, шилпиқ ковоқлари даҳшатлироқ эканини кейин пайқади – катта-катта, қонгаш кўзларидан кўзини олиб қочди, гуноҳини яширмоқчи бўлгандек бошини солинтирганча қадамини жадаллаштирди...

Бек тўқнаш келаётган нигоҳларга чап беришга уринди, ҳеч кимга тик қарамади, шунда у ғайришуурий алфозда бошини орқага бура бошлади – кимдир, йўқ, кимлардир уни таъқиб қилаётганга ўхшайверди... Бек бораётиб бирдан тўхтади – таъна-дашном, дўк-иддао аралаш тикилиб келаётган аёлни олдинга ўтказиб юборди – енгил тортди. Кетаверди... Илгарилаб бораётган аёл Далавойнинг хотини эканини сўнг пайқади – жувон не-

гадир манглайига рўмол танғиб олганди. У ўгирилиб Бек томонга яна бир қараб қўйди. «Боши қаттиқ оғрияпти, шекилли», деб ўйлади Бек ва жувонни тўхтатиб кўнгил сўрагиси келди, лекин шу заҳоти хаёли чалғиди – уни оркадан, ёнидан, баъзан рўпарасидан мудом кузатишаётган... Бек нигоҳлар исканжасига тушган эди.

У кўзлар таъкибидан кутулиш учун ўзини йўловчилар тўдасига урди... бироқ зум ўтмай, нигоҳлар изма-из етиб кела бошлади – дам касалхонадаги аёл, дам котиба қиз, дам опаси, диспетчер аёл – ҳаммасининг кўз ифодаси бир хил – таънали, синчков эди. Бош инженернинг кўзидан эса маъно ўқиб бўлмади, фақат у қўлини кўтариб «Ҳап, саними?» дегандек пўписса қилди, Бекнинг кўзига унинг чап кафти ва ундаги олтинчи бармоғи кўринди – кулди, кулатуриб ҳаммасига бир йўла қўл силтагиси, ҳаммасининг баҳридан ўтиб жадал жўнаб қолгиси, кетганча кетавергиси, таъкибчилар етолмайдиган жойларга ғойиб бўлгиси келди. Аммо у қадамини тезлатишга улгурмай рўпарасида кутилмаганда Амаки пайдо бўлди. Бекнинг юраги ҳаприкиб кетди. Амакининг ажиндор бетидан, қуюқ қошлари остидаги бит кўзларидан ўпиб олгиси келди – улгурмади. Амаки Бекни кўрмасликка олиб орқага ўта бошлади-ю, бирдан тўхтади, Бекка ёнбош келди – у билан ёнма-ён йўлга тушди. «Ғойиб бўлмоқчимисан, Бек?» деб сўради. Сўнг саволига жавоб кутмай гапираверди: «Қаёққа қочасан, ўғлим?.. Таъкиб этувчи нигоҳларни унутиш мумкин, аммо улардан қочиб кутулишнинг чораси йўқ... Уқдингми?.. Ҳеч ким... Бирон лаҳза бўлсин, ўша нигоҳларни унутдингми – бас, ноқобил ишлар келиб чикаверади... ҳар ким умр бўйи қандайдир нигоҳлар кузатувида юради, уларни унутган дамда имонидан айрилади, қадр-қимматини оёқости қилган одамгина улардан қочади, қочмоқчи бўлади...»

Бек сочларининг остини реза-реза тер босганини, улар битта-битта думалаб пешонасига тушаётганини, кейин муздай томчиларга айланаётганини сезди, Амакининг нариги ёнида келаётган йигитга қаради – унинг қўй кўзлари, кулимсираб турган рангпар юзи қуйиб

қўйгандек ўзига ўхшади, Бек жилмайди, у йигит ҳам жилмайди – Бек ўзини кўзгуда кўраётгандек бўлди. Кетаверди...

Одамлар сийраклашди. Бекнинг хаёли тиниклаша бошлади. Йўлак гавжум бўлса, сон-саноксиз йўловчилар ўтаверса, орасида сен ҳам кетаверсанг, фақат таниш-билишлар учрамаса, ҳамма – бегона, ўз ишинг, хаёлинг билан ёлғиз гаплашиб бораверсанг, бораверсанг, йўл тугамаса, ёмғир ёғиб турса ҳам майли, майли эмас, шивалаб турса янаям дуруст, ёмғирнинг тинимсиз, бир маромда шивалаб ёғиши хаёлингда айтилаётган кўшиқнинг – одамларга бўлган муҳаббат кўшиғининг куйидек унга жўр бўлса, ёмғир ва хаёл, хаёл ва ёмғир жўрликда сени булутлар бағрига қадар кўтариб кетса... Ёмғир томчиласа... томчилаяпти... шивалаб ёғаяпти...

Бек қадамини жадаллатди. Йўловчилар сийрак, унда-бунда шошилиб бораётган битта-яримта одам кўринади. Бекнинг димоғига тупроқнинг тафти урилди. У сергак тортди. Шу заҳоти тушида қандайдир хидни сезганини эслади.

...Каравотда Далавойнинг хотини ётганини кўрганида Бекнинг димоғига аввал касалхона палаталарида бўладиган хид урилди, «касалхона эмас-ку, бу ер» деган фикр ялт этиб ўтди унинг хаёлидан, кейин у ис ўзига жуда таниш, трамвай ҳайдайдиган кабинасининг ҳидига айланди. Бек тушида маст бўлиб қолаёзди. Ҳайдовчи кабинасининг ҳиди қандайлигини ўнгида англаб, фахмлаб кўрмаган Бек буни тушида сезганидан таажжубга тушди, уйғонганида кайфиятини расво қилган ҳам ўша эди, эҳтимол...

Ҳозиргина қизиб, чанги ўйнаб ётган ерга сув сепилгандан кейин бирданига кўтариладиган тупроқ ҳиди Бекнинг димоғини ёрай деди. Янги уйланган кезларида кўчада кетаётиб ёки трамвай ҳайдаб бораётиб ўзидан хотинининг аллақандай бир сеҳрли ҳиди келганини сезар, бу ажиб ҳид хаёлларини чирмаб осмони фалакка кўтариб кетар, Бек сархуш бўлиб қолар, кейин у тотли

«таъм» зумда йўқолар эди. Кейин-кейин ундай хидлар сезилмайдиган бўлди. Энди касалхона хиди, ҳайдовчи кабинасининг хиди, тупрокнинг ва яна аллақандай нота-ниш, нотайин хидлар, ислар...

Бек дам тезлашиб, дам секинлашиб томчилаётган ёмғирнинг тинишига умид боғлаб пана жой изламади. Кўприк панжарасига суяниб сувга тикилди. Сув бетига нуқта қўяётган томчилар тобора кўпайди, Бек асфальт йўлга қаради – ёмғир ёғаётгани сезилмаётгандай эди. У йўл ёқалаб нари-бери бориб келди. Йўловчилар шошилиб, ҳатто югургилаб ўта бошлади. Бек кўприкка яқинлашди, пана жойга бориши учун кўприкдан ўтиши, яна юз-юз эллик қадамча юриб гузар бозорчасидаги том остига яшириниши мумкин. Лекин Амаки кечикмасликни, худди ўша жойда туриб кўнглини сувга ёриши зарурлигини қаттиқ тайинлаган, Бек ўша одамни қандай бўлмасин ҳозир кўриши шарт, шунинг учун пана жой излаб юрмайди, ёмғир челақлаб қуйган тақдирда ҳам парвосига келтирмайди!

Бек бошини елкалари орасига қисди, «биқир-биқир»-лаб қайнаётган сув бетига қаради, костюми ёқасини кўтарди, баданига илиқ ҳарорат югурди. Бир қарорга келишга улгурмай ёмғирнинг шашти пасайди.

Лоақал, қандай одам келишини айтганида ҳам осон кўчарди. «Эркакми-аёлми, ёшми-кексамми – учрашганда кўрасан, фақат «трамвай тойиб кетдими?» деб сўрайди у. Эсингдан чиқмасин». Бек тиши оғриётган одамдек илжайди... «Трамвай тойиб кетдими?» Ҳа, тойиб кетди. Шунини оёққа турғазишга ёрдам беринг. Илтимос. Ёрдам бера оласизми? «Трамвайингиз йиқилганми?» Йўқ-йўқ фақат сал издан чиққан, холос. Шунини изга солишга... имконингиз бўлса... «Имкон борликка борку-я, лекин сал издан чиққанга ўхшамаяпти-да. Сал нарсага мендан ёрдам сўрашмайди. Менга энг охирида – сўнгги чора сифатида келишади». Жуда тўйиб кетдим. Сабр-тоқат тугади – тупрокнинг иси ёқаяпти, тушуняпсизми, тупрокнинг иси?! Лаънати тасодиф! «Тасодиф эмас! Тасодиф деб ўзингни алдама. Сендай уста ҳайдовчи рўпарангда машина пайдо бўлганида вагонни тўхтатишга улгурмасли-

ги мумкин эмас». Воқеадан хабарингиз борми? «Хабардорман. Ўша дақиқада сен ўзингдан, бошқалардан, масалан, «Волга» шофёридан, ҳатто касб-корингдан нафратланганинг касофати ҳам вагонни тўхтагишга улгурмагансан. Негаки, феълинг айниб турганда ҳеч қандай оқибатни ўйламайдиган одатинг бор». Нега бундай деяпсиз? «Айбингга икром бўлганинг учун». Ахир йўл ҳаракати қоидасига кўра... «Мен ундан муқаддасроқ қоидани назарда тутяпман. Ўзингни оқласанг – ихтиёринг». Тўғри-да. «Тўғри эмас. У – таскин, ёлғон тасалли. Бировнинг машинасини пачоқлаганинг, бегона аёлнинг ўтакасини ёрганинг ёки вагондагиларнинг эҳсонасини чиқариб юборганинг эмас, балки «Нима бўлса бўлар!» деган хаёлга борганинг – гуноҳингдир. Чунки энг разил гуноҳлар ҳам ҳамма нарсадан қўл силтанган лаҳзада бошланади». Гуноҳ?.. «Мен ҳеч қайси қоғозга тушмаган ва тушмайдиган гуноҳни айтяпман». Майли, розиман, нима десангиз тайёрман. Фақат, худо ҳаққи, тезлатинг, топган-тутганим сизники, фақат... «Топган-тутганинг эмас, беш сўм бўлса кифоя». Беш сўм?.. «Ҳа, беш сўм. Ҳатто лойга тушган бўлса ҳам, мана шу билч-билч лой йўлга ташласанг, ўзим энгашиб олсам ҳам розиман». Лой йўлга? Нега?.. «Фақат болаларинг ризқидан эмас, орттирганинг бўлса, ташласанг-да, мен олиб кетгач, ўзинг нарида туриб орқамдан кузатмасанг...» Бўлди. Бас қилинг!.. Ўзим зор бўлиб турганда топилдиқни нега эгасига қайтариб беришим керак? Ҳеч ким миннатдор бўлмайди. «Ана, кўрдингми, яна таскин, тасалли изляпсан. Ўзингни оқляпсан. Ўшанда ҳам...»

...Эҳ-хе-е, ўспирин эди. Шу йўлда жиянини елкасига мингаштириб бораётган эди. Ўшанда ҳам ёмғир дам шивалаб, дам тўхтаб, оёқ ости билч-билч лойга айлана бошлади. Узун энгли кўйлаги устидан қора энгсиз бахмал нимча кийган увокқина кампир майда-майда қадам ташлаб шипиллаганча ундан илгарилаб олдинга ўтди. Ёмғир тезлашди. Кампир қадамини жадаллатди, беш-олти одим узоқлашгач, қўлтиғига қисиб олган пушти одми қийикни ёмғирпўш ўрнида бошига ёйди. Шу пайт қийикча ораси-

дан кўк қоғоз – беш сўмлик пул учиб йўлга тушди. Бек такка тўхтади. Дарҳол орқага, ён-верига аланглади. Зоғ йўк. «Олайми-олмайми, олайми-олмайми?» Бир қарорга келгунига қадар кампир кўприкка етаёзди. «Бўлди, – деди Бек, – бўлди, оламан...»

Шамоллаб томоғи оғриётган тўрт ёшли жиянини врач кўриб, шапалокдек қоғозни тўлдириб дори-дармон ёзди. Бек кўчага чиқди-ю, ёнида ҳемири йўқлигини, уйга қайтиб дори учун пул олиши, кейин яна жиянини етаклаб дорихонага бориши зарурлигини ўйлади. Ёмғир эса тобора тезлашар, йўл лой, елкасига мингашиб олган жияни юзига томчи урилаётганидан ғингшир эди... Бек пулни олди. Чунки атрофда одам зоти йўк, кампир кетиб бўлди, устига-устак лой билчиллатиб уйга бориб келиши керак. Жиянини бундай ҳавода узоқ олиб юриш ҳам ноўрин. «Осмондан тушди, – деди Бек севиниб, – шундай зарур вақтда ўзи оёқ остига келиб тушдими, демак, менга насиб қилган экан. Тасодифликка тасодиф-а, лекин конуний ва зарурий тасодиф».

Бек кўприкдан ўтиб, дарҳол анҳор ёқасидаги қўшқаватли дорихонага кирди, бир чангал дори олди, жиянини етаклаб кўчага чиққанида ёмғир зўрайган, уч-тўрт одам йўлга тушишга журъат қилолмай бўғот панасида турар эди. Бек уларнинг қаторига борди. Бораётиб, кўзи бозорча томондан қайтиб келаётган кампирга тушди. У бошига ёпинган қийикчанинг икки учини энгаги остидан ўтказиб бир қўллаб тутган, ён-верига алангланганча қунишиб аста-секин қайтар эди. У кўприкдан ўтди, аланглади, яланг оёқларига – тўпифигача лой сачраган, калиши лой – келган томонига бир-бир қадам ташлаб кетиб борарди.

Кампир узоқлашгунча Бек ундан кўз узмади, кампирнинг боши ва зиғирдек жуссасига ёпишган оқ қийик кўринмай қолгач, Бек жиянининг қўлидан силтаб тортиб бўғот панасидан чиқди.

... Бек рўмолчаси билан бўйнини, пешонасини қаттиқ-қаттиқ артди, ёдига тушди – ўшанда ҳам шундай артинган эди, ваҳоланки, ёмғир аллақачон тинган, рўмолчаси ёмғир сувидан жикқа ҳўл бўлдими, терданми – Бек

ўшанда ҳам, бугун ҳам фаркига етолмади... Нима бўлди? Ким билан гаплашди? Нега бирдан ўзгариб қолди? Амакининг холисанлилло кўмагими шу? Бек ҳеч нарсани англолмади. Фақат кўксида йиғилган ҳасратларини бировга тўкиб солгандек, ичини эзиб ётган зил-замбил тошларни синдириб-синдириб иткитиб ташлагандек енгил тортди. Шундай ҳузурландики, дунёда ҳеч ким йўқдек, фақат ёлғиз ўзи қолган-у, дунёнинг барча майда-йирик ташвишлари унинг учун жуда арзимас бир эрмакдек, йўқ, эрмак эмас, рўёдек, рўё ҳам эмас, алдоқчи хўракдек, бу ҳам эмас, майли-да, нима бўлганида ҳам энг бачкана нарсасидек туюлди – у бахтиёр эди! Кўксида пайдо бўлган мусаффо бўшлиқдан енгил тортди, енгил тортгани сайин ҳаётнинг мазмунини йўқотиб қўйгандек бўлар, бунга сари бояги, кечаги, бугунги аҳвол-руҳияси мазмунлироқ кўринар, бу фикридан дарҳол қайтар... бир тўхтамага келолмас... бир-бирига зид ҳаёллар уни гузар бозорчасига етакларди. Бир уйнинг томидек келадиган бостирма остига тўпланган сотувчи, олувчи ва бекорчилар тўзиб атрофга ёйилди. Бекнинг кўзи сув ёқасидаги панжарага суяниб турган лўли хотин, уни қуршаб олган хотин-халаж, бола-бақрага тушди. Тўғри ўша ёққа юрди.

Лўли хотиннинг ўнг билагига қанотлари кўм-кўк, калта қайрилма тумшуги сарғиш тўтикуш қўниб турар, хотин одамлардан пул олиши билан тўти лик тўла қутича ичидан қоғоз найчанинг биттасини чўкиб чиқарар ва уни пул берган одамга узатар... қоғоз найча олганлар тўдадан ажраб чиқиб уни ўқишга тутинишар эди.

– Вой, тавба-а, – деди бозорчи аёллардан бири шанғиллаб, – вой, астағфурилло, эрта-индин қизим туғишини бу тўти қайдан билди экан?..

– Э, нафасингни ел учирсин, – деб қарғанди бошқа бир аёл.

– Ҳа, нима, эрга тегасан дебдими? – деди қизиксиниб ҳамон ёқасини чангаллаб турган аёл унинг ёнига келиб.

– «Хушёр бўлинглар, шу кунларда овқат бозорни мелиса босади», – деб ёзибди. Хў-ў, кабоб бўлгур!..

Фигони кўкка етаётган аёлни кўрган Бек тўтикушнинг «таъбири»га қизикди. Чўнтагидан бир сўм чиқарди.

Тўтиқуш қоғоз қутичанинг ичига зич қилиб терилган найча қоғозлардан бирини чўқиб тортди ва тумшуғини Бек томонга чўзди. Бек қоғоз ўрамини сиқимлаб четга чиқди. Секин юратуриб очди, икки қаторгина ёзувни ўқиди:

«Сендақа одамнинг бутун умри булбулнинг бир марта мастона хонишига арзимади!»

Бек таъқиб қилинаётганини тўсатдан сезиб қолган ўғридек саросимага тушди. Қоғозни шошиб ғижимлаганча тез-тез юрди. Катта кўчани кесиб ўтиб ҳасипдай тор кўчага ичкарилади. Теварагида ҳеч ким йўқ эди. Қоғозни текислаб кўз югуртирди, шивирлади, сўнг овозини баралла қўйиб сўзларни дона-дона талаффузда такрорлади:

«Сендақа одамнинг бутун умри булбулнинг бир марта мастона хонишига арзимади!»

Бек ич-ичидан нимадир тошиб чиқаётганини сезди, зум ўтмай бу «нимадир» сиқилиб қолган ҳаво мисоли кўксига қадар кўтарилди-да, бўғзига етди – Бек оғзини тўлдириб, овозининг борича ха-холаб юборганини сезмади. Шундай қилмаса ёрилиб кетар эди, шу боис кулаверди, ўзини тиймади, кулаверди, хузурланиб, яйраб, кўчани бошига кўтариб кулди, ҳеч зоғ йўқлиги жонига оро кирди – кулаверди, тез-тез юриб бораркан кулишдан тўхтамасликка уринди, дам овозининг борича, дам пиқир-пиқир кулаверди,

«Уйга кулиб кирганим маъқул» деб ўйлади, бунинг учун яна бир оз кулиб бориши, рўпарасидан бирортаси дуч келса дамани чиқармаслиги, ўтиб олгач, яна шу шодон кайфиятини тиклашга уриниши,

«Ижарадагиларни ҳайдаб солганим туфайли хотин бошлайдиган дийдиёни жанжалга айлантирмаслик учун» чехрасидан кулги аримаслиги, бунинг учун кулиши, кулимсираши керк, бироқ, бу қилиғи ўтакетган телбалик бўлиб туюлди, билатуриб майлларини ўз ҳолига қўйишга уринди, «Ота-онамни яхши хотиралар билан

эслаш учун» деб, «Далавойнинг кўзига бемалол қараш учун» деб, «Бош инженер билан, касалхонадаги аёл билан келишиш ва одатдагидек яшаш тарзи ўз изга тушиб кетиши учун» ўзини атайин кулгидан тиймади, ҳамма ташвишларининг, ҳатто ўзининг устидан аёвсиз кула олаётганига севинди, агар шундай яшай олса, дили покланса, ғуборлардан холи бўлса... Бек жажжигина қизалоқнинг қикирлаб кулаётганини кўриб, беихтиёр чўнқайди, сўнг момик кўлларини чўзганча ўзи томон чопкиллаб келаётган қизалоққа кучок очди. Уни даст кўтариб жингала сочларини силади, силаётиб қизалоқнинг чўғдек атлас кўйлагига қараб кўзи қамашиб кетди. У ўзидан-ўзи қикирлаб кулаётган кизга қўшилиб кулаверди, кулиб туриб қизининг кетидан «хай-хай»лаб етиб келган ёшгина жувоннинг хижолатли жилмайишига, унинг чиройли, беғубор кўзларига тоза бир меҳр билан термилди. Термилиб туриб, «Кечирасиз, менга яхшилаб қаранг, кўзимга бир зум синчиклаб тикилинг, кейин қандай одамлигимни айтасиз, илтимос» демоқчи бўлди. Лаб жуфтладию айтолмади. Атлас кўйлакли қизалоқ эса, онаси кўтариб олганига қарамай ҳамон тинмай қикирлар, кўлини чўзиб Бекка талпинар эди...

1982–1985